

СТОРІНКАМИ МОНОГРАФІЇ

PAGES OF THE MONOGRAPH

А. С. Бойко-Гагарін (A. Boiko-Naharin),
 доктор історичних наук,
 доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи,
 Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,
 старший зберігач фондів відділу «Музей грошей»,
 Управління зв'язків з громадськістю та фінансової обізнаності,
 Департамент комунікацій, Національний банк України
 вул. Лаврська, 9, корп. 15, м. Київ, 01015, Україна
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4610-3665>
 email: boiko.gagarin@gmail.com
 тел.: +38(066)043-54-10

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО В ЦЕНТРАЛЬНІЙ І СХІДНІЙ ЄВРОПІ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

COUNTERFEITING IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN TIMES

(Київ : Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2017. 560 с.)

Продовження. Початок
 № 2(38), 1(39), 2(40), 1(41), 2(42)

Розділ 6. Угорщина Chapter 6. Hungary

Фальсифікати денаріїв короля Саламона Арпада (1063–1074) чи не найперші відомі науці підробки угорських монет. На околицях м. Нітра (словац. Nitra, Нітранський край, Словаччина) під час розкопок у похованні знайшли сім денаріїв короля Саламона Арпада, один з яких виявився мідним фальсифікатом [56, с. 44].

На території Угорщини також відомі датовані рубежем XI–XII ст. підробки анонімних денаріїв (рис. 327) вагою – 0,253 г., розміром – 11,5×12,3 мм. За результатами аналізу складу сплаву металу [173], екземпляр виготовлено способом покриття мідної заготовки оловом.

У XIII – на початку XIV ст. на території Угорщини та Словаччини австрійські пфеніги набули великої популярності, що й зумовило появу фальсифікатів. Разом з оригінальними срібними пфенігами неподалік с. Болдог (район Сенець, Братиславський край, Словаччина) знайдено й підробки пфенігів Відня, оригінальні прототиби яких карбувалися понад століття – у 1251–1358 рр. Покриті срібним шаром мідні заготовки, що наслідують віденські пфеніги, певно, виготовляли в Угорщині

Рис. 327
 Фальшивий анонімний денарій XI–XII ст. Угорщина.
 Діаметр: 11,5×12,3 мм; вага: 0,253 г

в період із 1273 по 1330 рр. [174].

Знахідки ранніх угорських монет відомі в Україні, але їх підробок наразі не оприлюднено. А втім, убачається, у скарбах можливе виявлення фальсифікатів монет угорських королів Бели III (1172–1196) і Бели IV (1235–1270), а також короля Угорщини та Хорватії Карла Роберта Анжуйського (1310–1342), монети яких на українських землях потрапляли до грошового обігу.

Незначна ймовірність виявлення підробок ранніх угорських монет пояснюється тим, що

пильну увагу фальшивомонетників привертають монети, повсюдні на ринку, і це мінімізує можливість появи підробок серед нечисленних ранніх емісій. Більш поширені німецькі денарії стали прототипами для фальсифікаторів. Напевно, виявлення підробок ранніх угорських, чеських і польських монет майже нереальне.

Помітний слід в історії грошового обігу західних регіонів сучасної України залишили денарії Лайоша I Великого (1342–1382) і королеви Марії (1382–1387), знахідки фальшивих монет за прототипом емісій яких описано далі.

Фальшивий денарій Лайоша I Великого (рис. 328) випадково виявили місцеві жителі Закарпатської області. Його поверхня, установлено методом рентгенофлуоресцентного аналізу, покрита товстим шаром олова (14,1 %), що свідчить про нанесення фальсифікаторами покриття для надання монеті кольору дорогоцінного металу.

Рис. 328
Фальшивий угорський денарій
Лайоша I Великого (1342–1382).
Діаметр: 16 мм; вага: 0,67 г.
[...] NETA [...] VICI
+REGIS VNGARIE
Приватна колекція (Вишгород)

Цікавим артефактом є виявлений на Кримському півострові фальшивий угорський денарій (рис. 329), який наслідує денарії королеви Марії [175, № 566–567]. Фальсифікат вагою 0,51 г виготовлено методом лудіння мідної заготовки. Денарії королеви Марії доволі рідкісні в монетних знахідках українських земель, тому факт використання цього методу виготовлення підробки є вельми цікавим. Місце знахідки може доводити те, що підроблений денарій потрапив туди торговельним шляхом із Трансильванії чи Молдови, з якими кримські землі мали щільні торговельні відносини на початку XV ст. Очевидно, фальсифікат і виготовили в молдавських землях, близьких до Угорщини, де обіг угорської монети був надзвичайно поширений, і навіть рідкісний тип денарія для фальшивомонетників міг стати зразком для його відтворення.

Особливий розмах підробок угорських монет можна спостерігати в Трансильванії. Це має логічне пояснення – угорська монета становить основу

грошового обігу цієї області в XIV–XVI ст. і незрідка є прототипом для підроблення.

Рис. 329
Фальшивий угорський денарій
королеви Марії (1382–1387).
[...] M [...] M
[...] M
Приватна колекція (Київ)

До кінця XIV ст. угорські монети трапляються в знахідках українських земель, поступаючи польським, литовським і богемським. Вагомий вплив на грошовий ринок мали монети короля Угорщини Сигізмунда Люксембурга (1387–1437); з'являються нові типи монет: парвуси, квінтинги та денарії. У стародавньому монетному депозиті, знайденому поблизу м. Турда (рум. Turda, муніципалітет Клуж, Румунія), серед 41 монети Сигізмунда Люксембурга виявлено 14 фальсифікатів. Публікатор комплексу Анна-Марія Вельтер зауважує, що часто дрібні номінали, карбовані від імені угорського короля Сигізмунда Люксембурга, а саме оболі, квінтинги, парвуси, ставали прототипами для виготовлення в Трансильванії фальшивих монет [176, с. 36].

Найдрібнішою срібною монетою Сигізмунда Люксембурга був парвус. У грошовому обігу українських історичних регіонів знахідки парвусів переважають у Закарпатті, де також місцеві краєзнавці виявили кустарну підробку монети цього типу (рис. 330).

Рис. 330
Фальшивий угорський парвус
Сигізмунда Люксембурга (1387–1437).
Діаметр: 7 мм; вага: 0,3 г.
Місце знахідки: Закарпатська обл.,
Береговський р-н, м. Берегове.
Приватна колекція (Вишгород)

Під час розкопок у ранньосередньовічній фортеці даків Піатра Краївії (рум. Piatra Craivii, провінція Альба, Трансильванія, Румунія) у 1968 р. знайдено монетний штемпель, призначений для карбування квартингів [177, с. 151] (рис. 331).

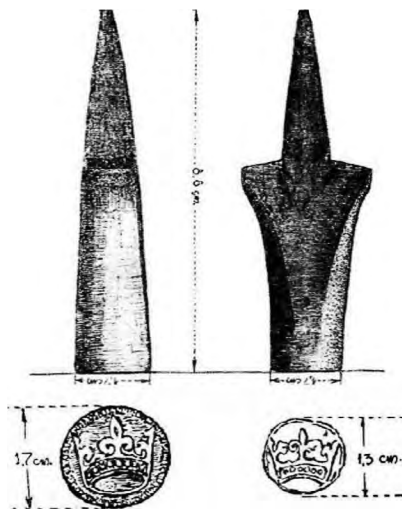

Рис. 331
Штемпель для виробництва фальшивих угорських квартингів Сигізмунда Люксембурга (1387–1437)

Штемпель виготовлено із заліза, має циліндричну трапецієподібну форму, його довжина 8,8 см, ширина трапеції 3,2/1,1 см, діаметр робочої поверхні 1,7 см. На робочій поверхні є дзеркальне зображення реверсу квартинга Сигізмунда Люксембурга [175, № 586] у вигляді корони. На думку румунського дослідника Теодора Мунтеана, цей штемпель є інструментом фальшивомонетників [178]. Під час правління короля Сигізмунда Люксембурга в районі м. Себеш (рум. Sebeș, повіт Альба, Трансильванія) фальсифікування угорської монети набуло широких масштабів. Про це свідчить опублікований автором скарб монет, знайдений у цьому районі. У його складі одночасно були оригінальні та фальшиві квартинги короля Сигізмунда Люксембурга.

Знахідки оригінальних і фальшивих квартингів, а також монетного штемпеля дають підстави стверджувати наявність на рубежі XIV–XV ст. майстерні фальшивомонетників у замку Піатра Краївії.

Ще одна майстерня з підроблення монет Сигізмунда Люксембурга тривалий час функціонувала у фортеці в с. Літа (рум. Lita, повіт Клуж-Напока, Румунія), орієнтовно з початку XV – до середини XVI ст. Про це свідчать знахідки археологічних експедицій, що їх здійснили археологи Національного музею історії Трансильванії (м. Клуж-Напока, Румунія) [179].

Король Сигізмунд Люксембург також розпочав карбування денаріїв. Монети з його ім'ям ви-

різняються високою пробою (майже 80 % срібла) і сталістю типу. Тип угорського денарія із зображенням подвійного хреста, стрімко поширився на грошовому ринку, здобув популярність і на українських землях.

Науці відомі підробки денаріїв Сигізмунда Люксембурга. Зважаючи на склад сплаву металу поверхні фальшивого денарія (рис. 332), можна зробити висновок про застосування технології лудіння [180]. На фото зі збільшенням у розрізі отвору монети можна побачити шари, що визначають основу підробки та покриття (рис. 333).

Рис. 332
Фальшивий угорський денарій Сигізмунда Люксембурга (1387–1437) карбування 1390–1427 рр.
Діаметр: 12,61 мм; вага: 0,43 г.
[...] IGLO ICVM
[...] LVSI9

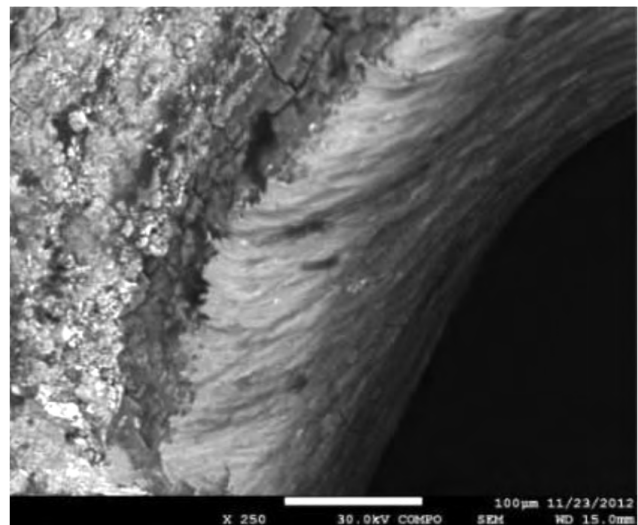

Рис. 333
Спектр складу поверхні фальшивого угорського денарія Сигізмунда Люксембурга (1387–1437)

Угорські денарії стали активними учасниками грошового обігу на Буковині в XIV–XV ст. На місцевому грошовому ринку їх називали «бані» [181, с. 110].

Варто зазначити, що сьогодні, і це дещо дивно, нам не відомо про знахідки фальшивих золотих флоринів королеви Марії (1382–1387), королів Сигізмунда Люксембурга (1387–1437) і Владислава I (1440–1444). Серед вивчених підробок угорських монет Владислава I нам удалося виявити

лише денарій, знайдений у Хмельницькій області (рис. 334). Фальшиві золоті дукати за прототипом угорських стають відомі лише в середині XVI ст.

Рис. 334

Фальшивий угорський денарій Владислава I (1440–1444).
Діаметр: 18 мм; вага: 0,75 г.
+REGIS VNGARIA ET [...] TE
[...] TA WLADISLAI DEI [...]
Місце знахідки: Хмельницька обл.
Приватна колекція (Вишгород)

Кількість підробок угорських денаріїв значно збільшилася, через що угорський король Владислав II (1490–1516) 29 червня 1505 р. намагався накласти заборону на їх обіг на грошовому ринку. Але купці з Кронштадта (сучас. рум. м. Брашов (Braşov), Трансильванія), які не хотіли втрачати умов для вигідної торгівлі з Молдовою та Мунтенією, виступили проти [107, с. 201].

У великих скарбах, заритих у Молдові в 1500–1580 рр., дослідники виявили 46,6 % угорських денаріїв, кількість яких у скарбах зменшується до 9,3 % у наступному періоді – у 1581–1600 рр. Наймасовіші в знахідках угорських монет денарії угорських королів Матяша I Корвіна (Гуньяді) (1458–1490) та Владислава II Ягеллончика (1490–1516) [107, с. 171].

Угорський нумізмат Каплар Ласло, вивчаючи кустарні підробки угорських монет, описав оболі Матяша I Корвіна (Гуньяді), рівень художнього виконання яких спрощений і має відхилення від оригіналів [182].

Денарії, поширені в грошовому обігу від часів правління Владислава II, характеризуються сталістю ваги та стилю. На аверсі цих монет розміщено зображення угорського герба, на реверсі – Діви Марії з немовлям, а також стандартне формулювання і скорочення легенд. Протягом наступних 100 років основним прототипом підроблення угорських монет були денарії описаного типу (рис. 335–339).

Монети королівства Угорщина в XVI ст. посіли домінуючі позиції на грошовому ринку Буковини, Бессарабії, Закарпаття та Галичини. У скарбових комплексах угорські денарії трапляються також і на території Волині, Поділля, Полісся та Подніпров'я. В Угорщині з 1531 по 1548 рр. на головному монетному дворі королівства Кремниці

(словац. Kremnica, Словаччина) щороку карбували понад 15 млн, а в наступні десятиліття обсяги виробництва зросли до 16,8 млн денаріїв [107, с. 170]. Це сприяло швидкому поширенню угорської срібної монети територією Східної Європи. Як зазначалося раніше, популярна на ринку монета одразу ставала прототипом виготовлення фальсифікатів.

Рис. 335

Фальшивий угорський денарій Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
Діаметр: 16 мм; вага: 0,54 г.
EPDINAO ADI [...] AIID:A-R
PATRODA***NGARII / K-B
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 336

Фальшивий угорський денарій.
Діаметр: 14 мм; вага: 0,52 г.
IVITNPD [...]
PATRODA * VNG [...] / [...] B
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 337

Фальшивий угорський денарій 1545 р. Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
Діаметр: 15 мм; вага: 0,49 г.
FER [...] AND*D [...] VNG 1545
PATRONA VNGARI [...] / K-B
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 338

Фальшивий угорський денарій 1550 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564), дзеркальна легенда.
Діаметр: 15 мм; вага: 0,47 г.
NGI 0551 III [...] IDGR
[...] RONA * * * VNGARI [...] / K-B
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 340

Фальшивий угорський денарій 1555 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
Діаметр: 14x15 мм; вага: 0,48 г.
FERDINAND D [...] 1555
PAT [...] NA ANGARIE / B-P
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 339

Фальшивий угорський денарій 1554 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
Діаметр: 15 мм; вага: 0,47 г.
FERDINAND D G VAG 1554
PATRONA VNGARIE / I-B
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 341

Фальшивий угорський денарій 1555 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
Діаметр: 14x15 мм; вага: 0,48 г.
[...] NDREAON [...] 555
[...] ANO PDR ADAOVN / K-B
Приватна колекція (Київ)

Розгляньмо два вивчені нами фальсифікати денаріїв із позначкою «1555» (рис. 340–341). Варто зауважити, що ці екземпляри вирізняються високим технологічним і мистецьким рівнем виготовлення. Візуальним аналізом встановлено лише деякі відхилення у виконанні окремих елементів рисунка поля монет. Обидві підробки також виготовлені із застосуванням однакової послідовності технологічних процесів, а саме основу фальшивки карбували на мідній заготовці з подальшим покриттям її срібним шаром методом амальгами. Денарій (рис. 340) повністю копіює тип денаріїв 1555 р. державного карбування, поміщаючи дату на фальсифікаті в легенду аверсу [175, № 935]. Але інший вивчений нами денарій (рис. 341) фантазійний, із позначкою над гербом аверсу. Серед відомих монет державного карбування денарії 1555 р. з позначкою над щитом не відомі; такий тип уперше з'являється 1527 р. [175, № 933], а масово карбується лише з 1559 р. [175, № 936].

Отже, підроблення денаріїв із позначкою «1555» тривало і в 1560-ті рр., тоді як у грошовому обігу широко представлені обидва типи денаріїв, що слугували прототипом для фальшування [183].

На території Буковини добре відомі знахідки фальшивих угорських денаріїв із позначкою «1555», що, імовірно, може свідчити про їх підроблення за указом господаря Молдови Петру Рареша (1541–1538 і 1541–1546) [107, с. 171], який не карбував власної монети, а міг вдаватися до підроблення популярних на грошовому ринку регіона бані. Ми одностайні з думкою Олександра Огуя про можливе виготовлення фальсифікатів угорських денаріїв та їх подальше потрапляння в 1530-х і 1550-х рр. із Трансильванії [107, с. 171].

Убачається, саме кустарні підробки угорських денаріїв, що наповнили землі Буковини та Молдови, спонукали молдавських господарів Олександра Лапушняну (1552–1561, 1564–1568), Деспота Воде (1561–1563) і Стефана VII Томша (1563–1564) [160] до карбування імітацій угорських денаріїв уже на державному рівні.

На березі Дністра поблизу с. Тарасова Резинського району (Молдова), у складі численних знахідок монет знайдено фальшиву монету, прототипом виготовлення якої став денарій 1563 р. Підробку виготовлено способом сріблення мідної заготовки, її вага 0,47 г, діаметр 15 мм (рис. 342) [127, с. 355].

Серед фальсифікатів денаріїв імператора Священної Римської імперії Фердинанда I Габсбурга (король Угорщини та Богемії 1526–1564 рр.) нам також відомі підробки, що імітують угорські денарії 1541, 1545, 1550, 1554, 1559 (рис. 343) та 1563 рр. карбування (рис. 344).

Рис. 342
Фальшивий угорський денарій 1563 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
[...]
PATRON6 VNG [...] / [...] - B
www.forum.violity.com

Рис. 343
Фальшивий угорський денарій 1559 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
FERDINAND D G R VNNG 1554
PATRONA * * * VNGARIE
Місце знахідки: Рівненська обл. Гоцанський р-н
www.forum.violity.com

Рис. 344
Фальшивий угорський денарій 1563 р.
Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
Діаметр: 17 мм; вага: 0,53 г.
RHOA9ESGRAOIGRN 563
PTRGI POA * ADROIGRIE
Приватна колекція (Вишгород)

Восени 1994 р. в Чернівцях на вул. Сибірській (поселення Стара Жучка) знайдено 164 монети. Це друга частина скарбу після першої знахідки монет у цьому місці в 1970-ті рр. кількістю 86 монет. Серед солідів Речі Посполитої дослідники ідентифікували три угорських денарії Фердинанда I Габсбурга (1526–1564) із позначкою «1531», один з яких виявився фальшивим. У складі того самого комплексу крім двох османських акче, що дуже погано збереглися, виявлено також монету зі срібним покриттям [184].

Фальшивий угорський денарій середини XVI ст. фігурує і поміж виявленого на території Києво-Печерської лаври археологічного матеріалу, у складі якого містилося й безліч найрізноманітніших монетних знахідок [166].

Серед монет Фердинанда I нам також відомий екземпляр фальшивого талера, виготовлений методом паяння срібних пластин (рис. 345) [134].

Рис. 345
Фальшивий угорський талер
Фердинанда I Габсбурга
(1526–1564) із позначкою [...]35.
Діаметр: 47 мм; вага: 21,4 г.
[...] DINAND [...] D G RO-I-S-A [...] AR [...] DVX-AVR-MAR-MORCOTIR. [...] 35:
Місце знахідки: Черкаська обл.,
Уманський р-н, с. Ятранівка
www.forum.violity.com

Поряд із дрібною срібною угорською монетою, яка домінує з-поміж інших угорських монет, що брали участь у грошовому обігу в Східній Європі, великі торгові угоди забезпечувалися золотими дукатами. Серед них угорські «червонні» відігравали неабияку роль. Ця обставина спричинила появу підробок угорських золотих дукатів високої ринкової вартості (рис. 346).

Обламаний фальшивий дукат Фердинанда I (1526–1564) із залишками золочення, що добре збереглося, знайдений у Вінницькій області (рис. 347). Дані РФА підтверджують застосування методу золотої амальгами для нанесення дорогоцінного шару, про що свідчить пік ртуті у складі сплаву поверхні фальсифікату.

Аналогічна тенденція у підробленні монет зберігається і за часів правління імператора

Рудольфа II Габсбурга (1576–1612, король Угорщини з 1572 по 1608 рр.). Із широкого корпусу угорських монет підробляють денарії (рис. 348) і дукати (рис. 349–350).

Рис. 346

Фальшивий угорський дукат Фердинанда I Габсбурга (1526–1564) з позначкою «1530».
Діаметр: 23 мм; вага: 2,98 г.
FERDINAND D G RVNGARIE
IADISLAVS *I*REX* 1530*

Місце знахідки: Тернопільська обл., Збаразький р-н.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 347

Фальшивий угорський дукат Фердинанда I Габсбурга (1526–1564).
[...] DINAND*D*G*R
S*LADISL [...] 531 / [...] -B
www.forum.violity.com

Рис. 348

Фальшивий угорський денарій Рудольфа II Габсбурга (1576–1612).
Діаметр: 15 мм; вага: 0,46 г.
R·VD·II·R·O·I·S·AV·GHBR·
PATRO*D*O*HVNG* K·B
Приватна колекція (Вишгород)

Угорський нумізмат Каплар Ласло також описує кустарні підробки півталерів Рудольфа II із зображенням орла на реверсі і монет номіналом 60 крейцерів, карбованих від імені імператора Матіяша I (1458–1490) [182, с. 182–183].

Рис. 349

Фальшивий угорський дукат Рудольфа II Габсбурга (1576–1612).
RVD [...]·OI·RO·I·S·AV·GE·MV B R·
S*LADISLAVS* *REX* 157[...]
Приватна колекція Олександра Литвинчука (Рівне)

Рис. 350

Фальшивий угорський дукат Рудольфа II Габсбурга (1576–1612) з позначкою «1686»
Діаметр: 22 мм; вага: 1,59 г.
ARCHID AVS:DV [...] 1686
RVDOI II D [...] REX
Приватна колекція (Вишгород)

Вартий уваги і фальшивий денарій примітивного рівня виконання (рис. 351), який є свідченням того, що до підроблення угорських денаріїв долучалися широкі верстви населення, зокрема й особи з дуже скромними навичками металообробки.

Рис. 351

Фальшивий угорський денарій.
Діаметр: 15 мм; вага: 0,65 г.
Приватна колекція (Вишгород)

До другої половини XVII ст. найпривабливішими для фальсифікаторів були дрібні денарії. Цей монетний тип набув великого поширення на території українських історичних регіонів, а також Молдови і Трансильванії. З початком карбування

монет від імені імператора Леопольда I Габсбурга (1658–1705, король Угорщини з 1655 р.) настає якісно новий етап у грошовому обігу. З'являються монети різноманітних номіналів. Попри те що від імені імператора Леопольда I Габсбурга на багатьох монетних дворах карбується і дрібна розмінна монета, найбільшої популярності в Східній Європі набувають лише два монетні номінали – 3 та 15 крейцерів. Саме вони головню й слугували прототипами для підроблення монет, несподівано позбувши пріоритету монети номіналом 6 крейцерів.

Нам удалося дослідити лише підробки монет номіналом 3 (рис. 352–353) і 15 крейцерів (рис. 354–358).

Рис. 352

Фальшиві 3 крейцери 1697 р.
Леопольда I Габсбурга (1658–1705).
Діаметр: 20 мм; вага: 1,65 г.
LEOPOLDVS-D:G-R [...] M:D:S:A
PATRONA [...] HVNGARIAE 16-97
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 353

Фальшиві 3 крейцери 1697 р.
Леопольда I Габсбурга (1658–1705),
прототип карбування монетного двору м. Кошиці.
LEO [...]·D·G·R·I·S·A·G·H·E·R· (3)
PATRONA-R [...] GARIAE 1697
www.forum.violity.com

Причину появи підробок саме цих номіналів можна пояснити такими чинниками:

монети номіналом 15 крейцерів (1/6 талера) мали високу вартість і були привабливішими для підроблення;

монети номіналом 3 крейцери (зокрема й карбування інших територій Західної та Центральної Європи) були вельми популярними на грошовому ринку українських земель, тому їх підроблення мінімізувало ризик виявлення.

Рис. 354

Фальшиві 15 крейцерів 1662 р. Леопольда I Габсбурга (1658–1705), прототип карбування монетного двору м. Кремниця.
LEOPOLD-D:G-R (XV) M:D:S:A
PATRONA HVNGARIAE 16-62
www.forum.violity.com

Рис. 355

Фальшиві 15 крейцерів 1676 р.
Леопольда I Габсбурга (1658–1705),
прототип карбування монетного двору м. Кремниця.
LEOPOLD D G R (XV) S-A-G-H-B-R
PATRONA HVNGARIAE 16+76
Приватна колекція Олександра Литвинчука (Рівне)

Рис. 356

Фальшиві 15 крейцерів 1677 р. Леопольда I Габсбурга (1658–1705), прототип карбування монетного двору м. Нагибанія.
Діаметр: 32 мм; вага: 4,62 г.
LEOPOLD:D:G:R (XV) SA:G:H:B:REX
PATRONA HVNGARIAE 16-77
Приватна колекція (Вишгород)

Монети номіналом 6 крейцерів карбували меншою кількістю і в грошовому обігу Буковини та Закарпаття вони відігравали мінімальну роль, тож імовірність виявлення їхніх підробок дуже низька. Сьогодні нам не відомі підробки монет цього номіналу. Вивчені нами фальсифікати крейцерових монет імітують екземпляри, карбовані на монетних дворах у Кошицях, Празі та Кремниці.

Рис. 357
Фальшиві 15 крейцерів 1676 р.
Леопольда I Габсбурга (1658–1705),
прототип карбування монетного двору
м. Нагібанія.
Діаметр: 31 мм; вага: 4,89 г.
[...] D D GR (XV) A-G-H [...]
PA [...] ONA [...] GARIAE [...] 1676
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 358
Фальшиві 15 крейцерів
Леопольда I Габсбурга (1658–1705),
прототип карбування монетного двору м. Кремниця.
Діаметр: 28x30 мм; вага: 5,44 г.
[...] POL D D G [...] A G H RE [...]
PATR [...] NA [...]
Приватна колекція (Вишгород)

Також зазначимо, що всі вивчені нами підробки монет імператора Леопольда I Габсбурга виготовлено на високому технічному рівні. Наприкінці XVII ст. з упровадженням на державних монетних дворах прогресивних технологій підробки низького рівня виконання з примітивним рисунком практично зникають. Кустарним фальшивомонетникам дедалі складніше подолати нові ступені захисту монет, доступні після запровадження машинного виробництва.

Основні регіони знахідок фальсифікатів крейцерів Леопольда I Габсбурга – Буковина, Закарпаття й Трансильванія. Убачається, підробки монет цього типу, найімовірніше, карбували в Трансильванії. Відтак вони потрапляли на ринки Буковини та Закарпаття під час торговельних операцій.

Зауважимо, серед знахідок трапляється чимало підробок монет Леопольда I Габсбурга (1658–1705), що зумовлено їх високою популярністю. Дивним є й те, що навіть запроваджені державою прогресивні технології – вальцверки, суттєво збільшивши

рівень захисту монет, не зупинили процесу фальсифікації. Монети Леопольда I Габсбурга державного карбування (через застосування технологій) дещо вигнутої форми; їхній гурт завжди гладкий і гострий, оскільки їх вирубування здійснюється під кутом. Але ці засоби захисту від підроблення фальсифікатори також намагалися відтворити. На фальшивих 15 крейцерах (рис. 357) помітні сліди вигину та псевдоюстування монетного двору. Напевно, фальсифікатори зігнули заготовку з нанесеним рельєфом, адже решта екземплярів свідчить про застосування прямих штемпелів [185].

Цікавий у фокусі фальшивомонетництва екземпляр виявлено в скарбі у Вінницькій області. Серед голландських левендаальдерів і дукатів (один левендаальдер провінції Голландія також мав на полі надкарбування монетного двору Мальтійського ордену), іспанських реалів різного номіналу, фракцій французьких франків, ортів карбування Гданська, бешликів Кримського ханства, гросо Рагузької республіки, монет Священної Римської імперії німецької нації та Речі Посполитої варта уваги угорська монета 3 крейцери Леопольда I Габсбурга 1661 р., покрита шаром золота (рис. 359). Позолочену монету виявлено в складі комплексу із золотими дукатами, певно, у давнину її могли прийняти за дукат. За стилістикою срібні та золоті монети Леопольда Габсбурга схожі, на аверсі містять зображення портрета монарха, на реверсі – герб, що емітує монету землі. Можна припустити, що цей екземпляр є підробкою золотої монети, але його вага лише 1,9 г, що суттєво нижча, ніж вага золотих дукатів. Зважаючи на те що багато позолочених монет державного зразка, укритих шаром жовтого металу на поверхні, виготовлялися як прикраси, очевидно, той, хто приховав цей скарб, помістив описаний екземпляр не як золоту, а як срібну монету.

Рис. 359
Позолочені 3 крейцери 1661 р. угорського карбування
монетного двору Леопольда I Габсбурга (1658–1705).
+LEOPOLDVS-D:G (3) R-I-S-A-G-H-B-REX
:PATRONA·HVNGARIAE 1661
www.forum.violity.com

Розділ 7. Шведська окупація земель Балтії Chapter 7. Swedish occupation of the Baltic lands

У цьому розділі йдеться про кустарні підробки, виготовлені за прототипом монет, карбованих на території Балтії: монети Риги у статусі вільного міста, монети Сигізмунда III Ваза (1587–1632) карбування монетного двору в Ризі, а також монети періоду шведської окупації історичних земель Лівонії, Курляндії та Речі Посполитої.

Наприкінці XVI ст. шведські монети повноправні учасники товарно-грошових відносин у країнах Східної Європи. Перед фальшивомонетниками розкрився широкий спектр прототипів для підробок.

Деякі типи кустарних підробок описано в каталогах прибалтійських монет Гуннара Хальяка [129, с. 274–276], Ярослава Дутковського й Адама Суханека [111]. Але слід зазначити, що описані в них як рідкісні монети державного карбування, імовірно, молдавські імітації.

Останній магістр Лівонського ордену Готгард фон Кеттлер (1559–1561) 28 листопада 1561 р. визнав себе васалом короля Польського та Великого князівства Литовського Сигізмунда II Августа (1548–1572). Жителі Риги з таким рішенням не погодилися, і протягом ще двох десятиліть місто мало статус вільного з політичною та економічною незалежністю. У вільному місті шилінги карбували з 1563 по 1579 рр., відомі монети й без позначення року [129, с. 38–67]. У знахідках Прибалтики були екземпляри фальсифікатів шилінгів вільного міста Риги, художній рівень виконання яких більш низький (рис. 360). Зважаючи на те що на полі фальсифікату немає дати, цей тип шилінгів підробляли без позначення року.

Рис. 360
Фальшивий шилінг карбування монетного двору вільного міста Риги.
[...] ON*NA [...] VO [...] RIG [...]
CIVI [...] P RTO [...]
www.ebay.com

До входження Риги на добровільних засадах до складу Речі Посполитої (1581 р.) шведською монетою у грошовому обігу українських історичних земель послуговувалися обмежено. Нам відомі лише деякі поодинокі знахідки шилінгів Юхана III Ваза (1568–1592). Цей тип підробляли в Лівонії, де монета траплялася частіше.

На монетному дворі в Ризі карбували соліди і трояки від імені короля Речі Посполитої Стефана Баторія (1576–1586). Найбільш підроблюваним типом ризьких монет періоду правління Стефана Баторія вважають трояки, детально описані в розділі 4, у якому йдеться про фальшиві монети Польщі та Речі Посполитої (див. Криміналіст. вісн. 2024. № 1(41). С. 96–137). За короля Речі Посполитої Сигізмунда III Ваза (1587–1632), який із 1592 по 1599 рр. ще й король Швеції, у Ризі налагодили випуск шелягів, які також стали прототипом для масового фальшування (рис. 361–364).

Рис. 361
Фальшивий шведський солід 1602 р.
Сигізмунда III Ваза (1587–1632)
із фантазійним позначенням року «1902».
Вага: 1,03 г.
SIG-III-D [...] REX-PO:D:LI
SOIGVS:GIII:REG [...] IS 1902
Місце знахідки: Білорусь, Брестська обл.
www.belklad.by

Рис. 362
Фальшивий шведський солід
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 15 мм; вага: 0,65 г.
[...] OAN [...]
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 363
Фальшивий шведський солід
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 14 мм; вага: 0,44 г.
SOIO [...] SOIO SIOSO I-S-I
[...]
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 365
Фальшивий шведський солід Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
SIOI:GRDX G REX [...] RGOI G [...] [...] CIVI PO RIG DVS XRGO [...] Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 364
Фальшивий шведський солід
Сигізмунда III Ваза (1587–1632), прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 15,5 мм; вага: 0,62 г.
[...] [...] CIVI PO RIG DVS
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 366
Фальшивий шведський солід Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
xSIGISxI-I-IxD:G R [...] PO SOLIDVSxCIVIXRIGENS Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Варту уваги знахідку виявив місцевий житель під час сільськогосподарських робіт поблизу с. Лука-Барська (Жмеринський район Вінницької області). Величезний грошовий скарб, окрім безлічі ортів, шостаків і грошів, налічував понад п'ять тисяч солідів різних монетних дворів Речі Посполитої, серед яких переважали екземпляри карбування Риги до 1605 р. Ми змогли визначити 15 монет кустарного підроблення. Цікавим убачається те, що вони виконані схожим способом – це може свідчити про локальне походження фальсифікатів. Також привертають увагу фальсифікати-гібриди, під час виробництва яких використовували як прототипи соліди шведські Сигізмунда III Ваза, а також польські та литовські (рис. 365–379).

Підробки шведських солідів Сигізмунда III Ваза з огляду на тривалий період виробництва оригінальних монет, а також завдяки великій кількості їх типів набули неймовірного розмаїття. Серед вивчених нами підробок зі скарбу, знайденого поблизу с. Лука Барська, спостерігаються всі особливості фальшивих монет того часу:

Рис. 367
Фальшивий шведський солід 1589 р.
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
[...] D:I SOLIDVS CIV:GSG [...] X :8-e: Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 368
Фальшивий шведський солід 1599 р.
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
SIG IIIxDGxREX [...]]
OIIDVS GIVI RIGNIIS-9 [...]]
Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н,
с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 371
Фальшивий шведський солід 1607 р. Сигізмунда III Ваза
(1587–1632) із фантазійною позначкою «6017», прототип
карбування монетного двору Риги.
XIGN [...]] 3 DG IOR [...]]
SDLIDVS GVI [...]] RIGEN 6017
Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н,
с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 369
Фальшивий шведський солід 1609 р.
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
SIG III D:G-REXxPOxDxLI
SOLIDVS CIVI RIGINS-609
Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н,
с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 372
Фальшивий шведський солід 1598 р.
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
SIG II RXDEEG DxII
SOLIXxEIVG D R IVxIx P8
Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н,
с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 370
Фальшивий шведський солід
Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
SOLID [...]] SIP [...]]
[...]] IGISM [...]] X
Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н,
с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 373
Фальшивий шведський солід Сигізмунда III Ваза (1587–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 17 мм; вага: 1,24 г.
[...]] OOD III- [...]] OIO [...]] IO
[...]] DVS-G- [...]] IGE-II-OT-
Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н,
с. Лука-Барська.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 374

Фальшивий шведський солід 1599 р. Сигізмунда III Ваза (1587–1632) із дзеркальною легендою, прототип карбування монетного двору Риги.

Діаметр: 17 мм; вага: 0,96 г.
II VOIR [...] IIDOR [...] AS [...]
99xIIVx SVG [...] IOG

Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 377

Фальшивий гібрид литовського і шведського соліда Сигізмунда III Ваза (1587–1632)

[...] WO 3 [...] SVGxDRIE
REG ARI III GO [...] E WVD [...]

Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 375

Фальшивий шведський солід 1593 р.

Сигізмунда III Ваза (1587–1632) із додаванням елемента стилістики польських солідів – корони над монограмою «S».

Дзеркальна легенда на реверсі.

Діаметр: 18 мм; вага: 0,83 г.

SIG-III-D-G-RE [...] LI
DIVI*S-IGRNS-XS-93 SOLIDAS

Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 378

Фальшивий гібрид литовського і шведського соліда Сигізмунда III Ваза (1587–1632)

IIxGDVLS X ROWE DIS
GDVNNIVEO DW II AS EG

Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 376

Фальшивий шведський солід 1599 р. Сигізмунда III Ваза (1587–1632) із додаванням елемента стилістики польських солідів – корони над монограмою «S».

Діаметр: 17 мм; вага: 1,04 г.

·SIG III D REX POSI-I·
SOLIDVS CIVI RIGENS 99

Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 379

Фальшивий гібрид литовського і шведського соліда Сигізмунда III Ваза (1587–1632).

Діаметр: 17 мм; вага: 0,68 г.

SIG III-D-G-RE-XPOM-DL
SII [...] RSIE G PO-XMDI

Місце знахідки: Вінницька обл., Жмеринський р-н, с. Лука-Барська.

Приватна колекція (Вишгород)

нечитабельна чи грубо спотворена легенда;
грубе, спрощене, схематичне відтворення ма-
люнків і гербів;

помилки в легенді та позначенні років, фанта-
зійні елементи;

дзеркальне відображення монограм і легенд;
схематичне відтворення складних дрібних де-
талей, як-от візерунки та знаки мінцмейстерів;

гібридні фальсифікати.

Варто акцентувати й на наявності підробок
як найбільш примітивного рівня виконання, так і
високохудожнього.

Вельми цікавий фальсифікат (рис. 379), під час
виготовлення поля якого запозичено елементи со-
лідів одразу трьох монетних дворів: аверс – солідів
карбування монетного двору Риги, герби реверсу
– солідів монетного двору Вільно, а нижче – герб
«Леварт» із солідами монетного двору в Познані.

За правління короля Густава II Адольфа Ваза
(1611–1632) Швеція відчувала економічне підне-
сення. Зростає чисельність населення, збільшу-
ються обсяги виробництва, розвиваються гірни-
чопромислові райони та сільське господарство.
Основа експорту країни – залізо та мідь. Неза-
баром торговельний баланс Швеції перевищив
обсяги вивезення над ввезенням [186]. Реформа
промисловості, стимулювання сільського госпо-
дарства зумовило збільшення кількості експорто-
ваної продукції, що надало можливість шведській
дрібній монеті швидко розповсюдитися всією
Східною Європою.

У Швеції за правління короля Густава II
Адольфа карбувалися ере та монети номіналом
4 марки на монетному дворі в Ревелі (сучасний
Таллінн, Естонія); золоті дукати, срібні талери,
напівталери, драйпелькери, полуторні шилінги
та соліди на монетному дворі в Ризі (сучасна Лат-
вія). Також карбувалися дукати, талери, півтале-
ри, орти, трояки, драйпелькери, гроші, соліди та
монети номіналом у 1/4 ере на монетному дворі
в Ельблонзі (сучасна Польща). Монети дрібного
номіналу: трояки, драйпелькери та соліди набули
значної ваги в грошовому обігу українських істо-
ричних земель у першій половині XVII ст., заклав-
ши разом із монетами Речі Посполитої та Бран-
денбурга-Пруссії підґрунтя для грошового обігу.
Монети ж великих номіналів з ім'ям Густава II
Адольфа не здобули популярності в грошовому
обігу й сьогодні є нумізматичними раритетами.
Як відомо, прототипами для фальсифікації пере-
важно ставали найбільш популярні серед населен-
ня повсякденні монети, тому нумізматам широко
відомі підробки найпоширеніших монет з ім'ям
Густава II Адольфа – солідів (рис. 380–385).

Соліди карбували на трьох монетних дворах:
у Ризі (міський монетний двір) і на околицях (мо-

нетний двір Лівонії), а також в Ельблонзі. Нові
шведські соліди фальсифікатори взялися освою-
вати відразу. Сприяла підроблянню й іконогра-
фічна простота монет. Переважали соліди кар-
бування монетного двору в Ризі. Їхні підробки
найчастіше й трапляються в знахідках.

Рис. 380

Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632)
[...] OISO
SOLIGIO IOIO
Місце знахідки: Чернівецька обл.,
Хотинський р-н, с. Рукшин.
www.forum.violity.com

Рис. 381

Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 16 мм; вага: 0,61 г.
IVS8 [...] GIV
IIIDVS D [...] OII:R
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 382

Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 14/17 мм; вага: 0,52 г.
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 383
Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 15,5 мм; вага: 0,46 г.
[...] VST ADO [...]
OEOI [...] OEOI5A
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 384
Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 15/16 мм; вага: 0,76 г.
[...] OIO [...]
[...] IOIO [...]
Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 385
Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632),
прототип карбування монетного двору Ельблонга.
Діаметр: 16,5 мм; вага: 0,63 г.
GVS-ADO [...]
SOLIDVS-CIVI-ELBING [...]
Приватна колекція (Вишгород)

Схожість стилістики гербів Риги та Ельблонга зумовила складність встановлення прототипу підробки через їхнє спотворене відтворення фальшивомонетниками та часто нечитабельні легенди. Але ми вважаємо, що кустарних підробок солідів монетного двору Риги значно більше, ніж

Ельблонга (рис. 385). Серед вивчених нами підробок шведських солідів упевнено можна назвати один фальсифікат, що є імітацією солідів Ельблонга. Про це свідчить збережений фрагмент легенди «ING», що вирізняє монетний двір «ELBING».

Кустарні підробки шведських солідів, як і їхні імітації із Сучави, зазвичай дуже рідко зберігають поверхневий шар, що імітує дорогоцінний метал. Нам удалося виявити лише одну підробку з візуально помітними слідами нанесення поверхневого шару (рис. 386). Тож можна говорити про виготовлення підробок солідів переважно без подальшого нанесення на їхню поверхню шару ртуті чи олова.

Рис. 386
Фальшивий шведський солід
Густава II Адольфа Ваза (1611–1632),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 16,3 мм; вага: 0,64 г.
GVSTATO [...]
[...] LIDVS-CIVI [...] INENSIS [...]
Приватна колекція Валерія Нечитайла (Київ)

Гібридний фальсифікат, прототипами для виробництва якого слугували шведський солід короля Густава II Адольфа Ваза (1611–1632) і солід польського короля Сигізмунда III Ваза (1587–1632), виявлено у складі скарбу поблизу м. Гродзець (пол. Grodziec) [164, с. 112].

Монети Густава II Адольфа використовували як прототипи не лише для приватних підробок. Шведські соліди здобули таку популярність, що карбування їхніх імітацій налагодили в Молдавському князівстві на монетному дворі в Сучаві на державному рівні. Значна різноманітність кустарних підробок, виконаних на дуже високому художньому рівні, і молдавських імітацій така велика, що часто відрізнити та правильно класифікувати їх дуже складно. Саме тому ті чи ті підробки потрапляють до нумізматичних каталогів як монети державного карбування та навпаки. Ми однак з думкою українського археолога Дмитра Староверова про те, що вирішити цю проблему допоможе лише ретельний пуансонний аналіз державних шведських монет, який дасть змогу вилучити зі штемпельної схеми кустарні підробки та молдавські імітації. У нашій праці головну увагу ми приділили кустарним підробкам шведських монет, вивчивши найпоширеніші їхні типи, що

копіюють соліди, карбовані в Ризі та Ельблонзі від імені Густава II Адольфа (1611–1632) та його дочки, королеви Христини I (1632–1654).

Підроблений драйпелькер, прототипом виготовлення якого слугував драйпелькер 1622 р., карбований на монетному дворі в Ризі від імені Густава II Адольфа (рис. 387), знайшли в Хорольському районі Полтавської області. Зараз це єдиний відомий нам фальсифікат такої монети [187].

Рис. 387

Фальшивий шведський драйпелькер Густава II Адольфа Ваза (1611–1632), прототип карбування монетного двору Риги 1622 р.

Діаметр: 18 мм; вага: 1,03 г.
MON NOV CIVI RIGE 2-2 24
GVST ADOLF D G REX S

Місце знахідки: Полтавська обл., Хорольський р-н.
Приватна колекція (Вишгород)

Зазначимо, що сьогодні не відомі кустарні підробки трояків Густава II Адольфа в знахідках у Східній Європі, що, імовірно, зумовлено більшою популярністю та поширенням трояків польського короля Сигізмунда III Ваза, велике розмаїття яких стало привабливішим для фальшивомонетників.

За років правління королеви Христини I (1632–1654) карбування солідів дедалі набирає обертів. Слід наголосити, що серед шведських солідів знахідки дрібних монет цієї правительки наймасовіші, а отже з'явилися також їх численні підробки (рис. 388–393).

Рис. 388

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Риги.

S [...] DWMI [...]
[...]

Місце знахідки: Черкаська обл., суч. Іркліївський р-н, територія затопленого 1960 р. с. Самовиця

Рис. 389

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Риги.

Діаметр: 15,5 мм; вага: 0,74 г.

[...] IOOIO [...]

[...] IOA VIO [...]

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 390

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Риги.

Діаметр: 15 мм; вага: 0,55 г.

[...]

[...] AOOV* [...]

Приватна колекція (Вишгород)

Рис. 391

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Риги.

Діаметр: 16 мм; вага: 0,68 г.

[...] IAXID IASII [...]

[...]

Приватна колекція (Вишгород)

Ми вбачаємо дивним той факт, що крім кустарних підробок солідів відомі нечисленні фальсифікати шведських драйпелькерів, карбованих від імені Густава II Адольфа та Христини I. У монетних комплексах середини XVII ст. разом із польсько-литовськими півтораками трапляються й шведські драйпелькери (за нашими спостереженнями, майже 10 %). Найчастіше це драйпелькери

1623, 1624, 1630, 1631, 1633 та 1648 років карбування. Імовірно, їхні кустарні підробки відомі в країнах Балтії.

Рис. 392

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Риги.
[...] AS II HCP OIOI
AO [...] NOI [...]
www.forum.violity.com

Рис. 393

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 16 мм; вага: 0,68 г.
CHR [...] ADO [...]
SIODVS CI [...] R-I-O [...]
Приватна колекція (Вишгород)

У процесі вивчення підробок шведських солідів ми звернули увагу на одну групу підробок, знахідки яких характерні для Черкаської області [188]. Їх особливість полягає в тому, що всі відомі нам екземпляри практично ідентичні, і це свідчить про причетність до їх виготовлення одного майстра або однієї підпільної майстерні. Фальсифікати імітують соліди королеви Христини I. Вирізняє цей тип підробок виконання дзеркального зображення монограми королеви, а також схематичне відтворення герба династії Ваза у вигляді двох символів, схожих на літеру S, одна з яких розвернута. Застосовуючи аналогічні символи, фальсифікатори примітивно зобразили й герб міста. З огляду на імітацію герба з двома хрестиками можна припустити, що співники намагалися скопіювати герб Ельблонга, а не Риги, який має лише один хрест. На рис. 394 представлено екземпляр із найбільш збереженою легендою та її реконструкцію.

Як бачимо, легенда на полі фальсифікату відтворена із суттєвими відхиленнями, майстри, імовірно, намагалися зобразити слова «SOLIDVS» і

«CIVI», подано дзеркальне відображення літер «N» і «G», також у легенді багато літер «I» та «O», засвідчуючи, що фальсифікатор не розумів значення літер і не вмів їх читати та писати.

Рис. 394

Фальшивий шведський солід Христини I (1632–1654), прототип карбування монетного двору Ельблонга.
Діаметр: 15 мм; вага: 0,74 г.
SIOVICS x CGINOIO
IOGHESOIHC*OVIO
Місце знахідки: Черкаська обл.
Приватна колекція (Вишгород)

Серед фальсифікатів цієї групи нам удалося виявити та вивчити чотири екземпляри, один з яких зберігається в колекції Черкаського обласного краєзнавчого музею [189].

Раніш, коли досліджувалася можливість карбування українськими козацькими гетьманами фальшивих монет (див. Криміналіст. вісн. 2024. № 1(41). С. 96–137), наголошувалося, що такими можуть бути групи ідентичних підробок, знайдених у скарбах, та одиничні знахідки в конкретному регіоні. Але, зазначимо, продукція такого примітивного рівня виконання, найімовірніше, може належати до емісій козацьких гетьманів. Убачається, «гетьманські» монети варто шукати серед якісних імітацій монет, виготовлених зі срібла [162].

У процесі виробництва підробок фальсифікатори докладали максимум зусиль для виготовлення фальшивок, максимально схожих на монети державного монетного двору, водночас часто не розуміючи написів і знаків. Найцікавіший у фокусі технологій виготовлення підробок фальшивий солід королеви Христини I (рис. 395), на полі якого крім монограми, герба та літер легенди відтворено також дефект виготовлення монети на вальцверку – зміщення зображення штемпеля. На полі фальшивої монети помітно спробу передати зображення двох штемпелів, а також знаки у вигляді зірок, які часто видно на вальцьованих монетах поза круговим обідком основного зображення штемпеля.

Серед монет Христини I й інші монети масового карбування – мідні ере, а також 1/4 та 1/6 ере. Імовірність виявлення фальсифікатів цих монет незначна – підроблювати їх не було сенсу.

Як уже зазначалося, трапляються такі курйози, коли дослідники вважають фальшивими

монети державного карбування, і навпаки – фальшиві монети та імітації розміщують у каталогах як офіційні.

Рис. 395
Фальшивий шведський солід
Христини I (1632–1654),
прототип карбування монетного двору Риги.
Діаметр: 16,1 мм; вага: 0,7 г.
[...] EX [...]
[...] SOLI [...] XO /// [...] XO [...]
Приватна колекція (Вишгород)

Яскравий приклад цього – ризькі соліди 1638 р. з нехарактерною для шведських монет монограмою королеви Христини I у вигляді літери «С», названою серед дослідників «ошатною» монограмою через нестандартно оформлені початок і кінець заокруглення літери (рис. 396). У каталозі Гуннара Хальяка цю монету зазначено як карбована монетним двором у Ризі до 1638 р. [129, с. 249, № 1516]. Проте в результаті пуансонного аналізу шведських монет український нумізмат і археолог Дмитро Староверов дійшов висновку, що цей тип монети належить до імітативної продукції монетного двору в Сучаві [190, с. 118–119].

Великі монети Густава II Адольфа та Христини I не залишили значного сліду на грошовому ринку й сьогодні є нумізматичними раритетами. Їхні кустарні підробки нам не відомі.

У грошовому обігу українських земель широко представлено у знахідках також соліди королів Швеції Карла X Густава (1654–1660) і Карла XI (1660–1697), але крім молдавських імітацій кустарних підробок виявити не вдалося. Причиною цього може бути переорієнтація фальшивомонетників на нову популярну монету – польсько-литовський солід короля Яна II Казимира (1648–1668), підроблення якої досягло величезних масштабів. До того ж у грошовому обігу чимало солідів королеви Христини I, привабливіші для фальсифікування через їхню впізнаваність і популярність на ринку.

Цікаву знахідку виявили приватні особи на околицях Риги – фальшиві 2 марки 1695 р. Карла XI (рис. 397). Зважаючи на те що монета має максимальну схожість із монетами державного карбування [191, с. 148], можливо, до її виготовлення причетні працівники монетного двору, які

використовували для підроблення оригінальний штемпель.

Рис. 396
Шведський солід Христини I (1632–1654) 1638 р.
з «ошатною» монограмою.
Приватна колекція Дмитра Староверова

Рис. 397
Фальшиві шведські 2 марки 1695 р. Карла XI (1660–1697).
Вага: 7,78 г.
CAROLVS-XI D:G:REX-SVE-
16-95 / 2. S M.
Місце знахідки: Латвія, Рига

Наприкінці XVII ст. шведська монета втрачає свій вплив на грошовому ринку Східної Європи, а відтак її перестають надто широко підробляти.

Розділ 8. Молдова і Трансильванія Chapter 8. Moldova and Transylvania

Карбування молдавських державних монет починається за правління господаря Молдови Петра I Мушата (Мушатіна) (1375–1391). Найбільш ранні якісні молдавські гроші зазнали підроблення майже одразу. Зокрема, фальшиві мідні гроші (рис. 398–399), імітація легенди на яких не збереглася, з огляду на стилістику могли карбуватися за часів правління господаря Петра Мушата або його племінника Олександра чел Буна (1400–1432).

Рис. 398
Фальшивий молдавський грош
Петра I Мушата (1375–1391).
Приватна колекція Олександра Литвинчука (Рівне)

Рис. 399
Фальшивий молдавський грош Петра I Мушата (1375–1391).
Діаметр: 18 мм; вага: 0,72 г.
Місце знахідки: Чернівецька обл. Хотинський р-н, с. Рухотин.
Приватна колекція (Вишгород)

Фальшивий грош, стилістично схожий на монети Петра Мушата та Олександра чел Буна, знайдено на околицях с. Рухотин, Хотинського району Чернівецької області (рис. 399). На аверсі в центрі в обідку збереглося зображення бика із зіркою між рогами, а також нечитабельні фрагменти легенди. На реверсі чітко видно герб із прямокутним верхом, оздоблений лініями, а також нечитабельні фрагменти легенди. Дослідження з використанням точної вимірювальної апаратури (рентгенофлуоресцентний аналіз) показали наявність товстого шару олова на поверхні, що свідчить про застосування техніки лудіння.

Реверс фальшивого півгроша Олександра чел Буна (рис. 400), знайденого під час архео-

логічних розкопок у фортеці Аккерман (сучас. Білгород-Дністровський, Одеська область), має абсолютно імітаційний характер. Також під час археологічних досліджень у фортеці виявлено османські (зокрема й два фальшивих акчі), угорські, джучидські та монети кримських ханів династії Гіреїв [192, с. 230].

Рис. 400
Фальшивий молдавський півгрош (пуло)
Олександра чел Буна (1400–1432).
Місце знахідки: фортеця Аккерман (сучас. Білгород-
Дністровський, Одеська область)

Нумізматичній науці відомі знахідки фальшивих монет Олександра чел Буна та Штефана III чел Маре (1457–1504), що концентруються переважно на території історичної Буковини та Бессарабії [193]. Фальшиві мідні гроші молдавського господаря Олександра чел Буна, покриті сріблом або оловом, а також оригінальні гроші та мідні півгроші (пули?) виявлені під час археологічних розкопок поблизу с. Молодія Чернівецької області [181, с. 254].

У Новоселицькому районі Чернівецької області, зазначає Олександр Огуй, знайшли мідний фальсифікат молдавського гроша Штефана III чел Маре неподалік с. Чорнівка [194, с. 74] і с. Чорнівка-2 [181, с. 264].

Фальсифікати грошей Штефана III чел Маре (1457–1504) описують фахівці в каталозі середньовічних монет Молдови та Валахії [9, № 741 і 742].

Нам відомий фальшивий молдавський грош, знайдений у Кельменецькому районі Чернівецької області, прототипом для створення якого слугував грош Штефана III чел Маре (тип із хрестом на щиті) (рис. 401).

Виявлення підробок найбільш ранніх молдавських монет не дивує, оскільки грошові емісії перших господарів із династії Мушатинів вирізняються високою якістю та значними тиражами.

Технологією нанесення амальгами, що застосовується у виробництві підробок, послуговувався молдавський господар для випуску кредитної монети [195, с. 487].

Рис. 401
Фальшивий грош Стефана III чел Маре
(тип із хрестом на щиті).
Діаметр: 13 мм; вага: 0,52 г.
Місце знахідки: Чернівецька обл., Кельменецький р-н.
Приватна колекція (Вишгород)

Серед нумізматів побутує думка, ґрунтована на монетних знахідках, що на території Молдавського князівства під час правління Стефана IV Молодого (1517–1527) підроблювали литовські півгроші короля Польщі і Великого князя Литовського Сигізмунда I Старого (1506–1548). Певно тому уряди Польщі та Литви ухвалили рішення про закриття кордонів і торговельних зв'язків із князівством. Знахідка підробленого литовського півгроша поблизу м. Хотина свідчить про можливе місце локалізації фальшивих монет у фортеці [194]. Підробки півгрошів Сигізмунда I Старого містилися й у скарбах, виявлених у Чернівецькій області (селах Денисівка, Романківці, Жилівка). Ці факти – непряме підтвердження наших припущень щодо підроблення півгрошів на території Молдавського князівства [107, с. 120].

Імовірно, в Молдові півгроші Сигізмунда I Старого з позначкою «1526» фальсифікували й срібляли одночасно з грошами Стефана IV, що призвело до заборони обігу цих монет на території Польського королівства [107, с. 158].

Серед кустарних підробок молдавських монет нам відомий екземпляр, який наслідує гроші Богдана III (1504–1517) (рис. 402).

Рис. 402
Фальшивий молдавський грош Богдана III (1504–1517).
[...] БОГД [...] [194]
[...] МФСНОІ+

У нумізматичній літературі опубліковано відомості про те, що молдавські господарі, мож-

ливо, карбували великі срібні монети або ж імітували монети інших держав. У Сучаві 1902 р. виявили викарбувану з якісного срібла молдавську монету діаметром 27 мм із написом: «PRINCIPIS MOLDOVIE 1662 та MONETA NOVA MOLDAVA» та зображенням голови тура з бородою. Монету придбала Румунська академія з Бухареста. Певно, цей екземпляр карбували за правління Деспота Воде (1561–1563) з неправильно прочитаним написом (правильне позначення року – 1562) або монета є підробкою того часу. Схожу фальшивку із зображенням місяця та зірок і легендою «IWAN WOIWODIS» 1897 р. викарбував Якоб Гольдшмідт, за що його покарано штрафом 280 австрійських флоринів і ув'язнено на три місяці [194].

Питання карбування наслідувань монет королівства Швеції та курфюрства Бранденбурга-Пруссії на монетному дворі в Сучаві, що понад століття є актуальним, комплексно не досліджувалося.

Поблизу Сучави, зазначає Г. Фойт, під час археологічних розкопок серед оригінальних монет виявлено 26 видів різних монетних підробок, переважно польських і шведських монет [196].

У другій половині XVII ст. грошовий ринок Східної Європи заповнили молдавські імітації шилінгів прибалтійського карбування. Виробництво солідів, стилістично схожих на шведські соліди короля Густава II Адольфа (1611–1632), королеви Христини I (1632–1654), королів Карла X Густава (1654–1660), Карла XI (1660–1697) і пруські соліди курфюрста Бранденбурга-Пруссії й п'ятого герцога Пруссії Фрідріха-Вільгельма (1640–1688), було налагоджено молдавським господарем Євстратієм Дабіжею (1661–1665). Нумізмати виокремлюють дві групи монет карбування цього господаря: шилінги з монограмами та ім'ям Істратія [9, № 821–844] (рис. 403), а також імітації шведських шилінгів із копіюванням монограм, спотвореними легендами, що не відповідають датам правління монархів [9, № 845–1073]. Деякі дослідники стверджують, що на Сучавському монетному дворі карбували й підроблені шведські риксдалери.

Оскільки ця група підробок є державною імітацією, а не кустарною продукцією приватних фальшивомонетників і значною мірою виходить за межі нашого дослідження, питання наслідування шведської монети в Сучаві детально не розглядаємо.

Наведемо кілька цікавих фактів щодо карбування монет у Сучаві в другій половині XVII ст. За оцінками дослідників, у Сучаві випущено імітації солідів на суму 12 мільйонів польських злотих, отже їхня кількість перевищила мільярд екземплярів. Є також припущення, що монетним двором у Сучаві завідував знаменитий фінансист

Рис. 403
Молдавські соліди з ім'ям Євстратія Дабіжі (1661–1665)

і реформатор монетної справи Тит Лівій Боратині (1617–1681) – «батько» боратинок. Докладніше про це йдеться в розділі 4, присвяченому Польщі та Речі Посполитій (див. Криміналіст. вісн. 2024. № 1(41). С. 96–137).

Після закриття сучавського монетного двору 1663 р. казначейство Корони Королівства Польського наказало протягом півроку обміняти в населення фальшиві шилінги у співвідношенні 2:1, а через рік – 3:1 [197]. Скарби солідів другої половини XVII ст., знайдені на території України та Білорусі, становлять у середньому майже 11 % «сучавських» солідів. Їхня кількість у скарбах збільшується на територіях, які межують із молдавськими землями (торговими шляхами), а саме в сучасних Чернівецькій і Вінницькій областях, де серед монет комплексу молдавських підробок може бути наполовину більше.

Вигідне виробництво тривало і за правління таких господарів Молдови: Ілляша Александру (1666–1668) і Георге Дука (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683). Вони заробляли на різниці курсу, маючи під рукою технічні потужності для забезпечення масового карбування. Оттоманська Порта 1680 р. повністю заборонила карбування грошей у Молдавії, а «сучавські» шилінги перебували в грошовому обігу Буковини та Бессарабії аж до середини XVIII ст., про що свідчать місцеві монетні знахідки [198].

Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. відомий буковинський архітектор, краєзнавець та археолог К. Ромсторфер під час розкопок на території резиденції (замку) молдавських господарів у Сучаві розкрив таємницю походження фальшивих молдавських шилінгів [199, с. 643].

Досліднику вдалося виявити місце карбування монет, що підтверджують знайдені під час розкопок 1901 р. в Княжому дворі Сучавської фортеці понад три тисячі як цілих солідів, так і фрагментів фальшивих шведських, польських, лівонських і пруських шилінгів XVII ст. різної стадії виготовлення, а також свинцеві форми. Разом із монетами знайдено й мідні смуги з відтисненими за допомогою вальцювального верстата зображеннями аверсів і реверсів шилінгів різних типів і держав, відходи виробництва у вигляді обрізаних пластин, монетний брак тощо [200, с. 115]. Ці знахідки точно локалізували місце виробництва фальшивих шилінгів [201].

Заналізувавши викладений матеріал, можна резюмувати:

підроблення монет у Молдавському князівстві розпочалося вже з появою монет перших Мушатинів;

найчастішими прототипами для підроблення є монети Петра Мушата (1375–1391), Олександра чел Буна (1400–1432), Штефана III чел Маре (1457–1504) і Богдана III (1504–1517);

гроші Штефана IV Молодого (1517–1527) є державними кредитними монетами, а не кустарними підробками;

виробництво державних імітацій у другій половині XVII ст. в Сучаві потребує окремого глибокого вивчення, яке виходить за межі нашого дослідження.

Трансильванія

На межі XVI і XVII ст. у грошовому обігу Східної Європи збільшується роль монет князівства Трансильванія, карбованих від імені князів

Сигізмунда (Жигмонда) (1586–1599, 1601–1602) та Габріеля (Габора) (1608–1613) зі знаменитого роду Баторіїв. У знахідках українських земель трапляються гроші, півтораки, трояки й талери, викарбувані від імені цих князів, хоча серед загальної грошової маси роль зазначених монет дуже скромна.

Одиничну знахідку унікальної підробки виявили нумізмати в Чимішлійському районі Молдови. Прототипом для її виготовлення (рис. 404) слугував талер князя Сигізмунда Баторія, карбований 1591 р. на монетному дворі в м. Бая-Маре (рум. Baia Mare, угор. Nagybanya) [202]. Золоті та срібні монети Трансильванії, що брали участь у грошовому обігу Буковини та Молдови, широко відомі у скарбових й одиничних знахідках [203, № 23, № 34 та № 64]. За нашими спостереженнями, на території історичних земель – Трансильванії, Бессарабії та Буковини – знахідки фальсифікатів талерів не рідкість. Але серед найпоширеніших відомі насамперед підробки левендаальдерів провінції Голландії (Нідерландів). Переважна кількість фальсифікатів саме левендаальдерів, а не інших типів талерів, пояснюється їх великим поширенням на грошовому ринку кінця XVI – середини XVII ст., а також більш низькою пробою срібла цих монет.

Рис. 404

Фальшивий трансильванський талер 1591 р. Сигізмунда Баторія (1586–1599, 1601–1602).
[...] NO [...]
PR [...] S-T [...] ANSSYLVANIA.1591
Приватна колекція (Кишинів, Молдова)

Рідкісність талерів Сигізмунда Баторія збільшує інтерес до підробки, адже поява фальсифікату за прототипом рідкісної монети – унікальне явище. Виробництво таких екземплярів, певно, припадає на кінець XVI ст. – перше десятиліття XVII ст., що наближено до часу офіційного карбування талерів цього типу. Найімовірніше фальсифікатори використовували саме такий тип талерів як зразок. Особливістю описуваної підробки трансильванського талера є метод його виготовлення – напаявання срібних пластин на основу з недорогоцінного металу (очевидно міді, зважаючи на візуальний аналіз підробки).

Цікаву знахідку виявили краєзнавці в Ямпільському районі Вінницької області – фальшивий

грош, виготовлений за прототипом монет, карбованих на монетному дворі в м. Брашов (рис. 405). За нашими спостереженнями, цей фальсифікат сьогодні унікальний у знахідках Східної Європи. Гроші карбування Брашова вирізняються стилістикою виконання, на їх аверсі зображено дуб із розлогим корінням, що дуже детально відтворено фальсифікаторами у підробці.

Рис. 405

Фальшивий грош Трансильванії, карбований монетним двором у Брашові (1612–1615).
Діаметр: 23/24; вага: 1,74 г.
GROSS:CIVITA BRAS [...] I
[...] I
Місце знахідки: Вінницька обл., Ямпільський р-н.
Приватна колекція (Вишгород)

Єдиним типом дрібних трансильванських монет, популярних у грошовому обігу, є срібний грош (через зручність розрахунку). Це підтверджує максимальна схожість стилю трансильванського гроша Габріеля Баторія (1608–1613) із польськими грошами короля Речі Посполитої Сигізмунда III Ваза (1587–1632). Тобто цей тип монети наслідувальний, але ми акцентуємо увагу на кустарних підробках, зокрема зааналізовано три фальшиві гроші князя Габріеля Баторія. Цікавим і дивним убачається той факт, що одну з вивчених нами фальшивих монет (рис. 406) знайдено в Київській області. Наголосимо ще й на тому, що польські гроші Сигізмунда III Ваза, стилістику яких копіюють описувані гроші Трансильванії, підробляли великими тиражами, насамперед прототипи 1613 р.

Цікавий факт різноманітності позначок на полі фальсифікатів трансильванських грошей. Нам удалося вивчити три такі підробки грошей із позначками: «1613» (рис. 406), «1612» (рис. 407) і «1615», помилково зазначеною як «1651» (рис. 408).

Рівень виконання підробок цього типу досить високий, що може свідчити про причетність до їх виробництва осіб, які раніше працювали на монетних дворах. Технологія виготовлення фальсифікатів трансильванських грошей полягала у виробництві заготовки з нанесеним рельєфом, що імітує елементи поля державної монети з подальшим покриттям її шаром дорогоцінного металу для надання оригінального вигляду [204].

Рис. 406

Фальшивий трансильванський грош 1613 р.
Габрієля Баторія (1608–1613).
Діаметр: 20 мм; вага: 1,45 г.
16-13 / GAB BATHO / ·D:GPRIN· / ·TRAN·
GROSSVS:REGNI:TRANSVL:

Місце знахідки: Київська обл., Тетіївський р-н, с. Галайки.
Приватна колекція Олександра Литвинчука (Рівне)

Рис. 407

Фальшивий трансильванський талер 1612 р.
Габрієля Баторія (1608–1613).
16-Z / GAR:BATHO / ·D:G:PRIN / ·TRAN·
GROSSVS:REGNI [...]·N+

Приватна колекція Олександра Литвинчука (Рівне)

Рис. 408

Фальшивий трансильванський грош 1615 р.
Габрієля Баторія (1608–1613) з фантазійною
позначкою «1651».
[...] 6-51 / [...] AB BATHO / D:G PRIN / TRAN
GROSSVS [...] I-

Зважаючи на те що трансильванський грош у грошовому обігу Східної Європи на початку XVII ст. відігравав незначну роль, виробництво підробок, найімовірніше, відбувалося у самій Трансильванії чи Угорщині, де їх упевненіше використовували б як прототипи.

Монети Трансильванії інших номіналів набували значного поширення в грошовому обігу, тому виявлення їхніх підробок малоімовірне.

На цьому завершується період підроблення монет безпосередньо Трансильванського князівства. Як зазначають дослідники Сергій Махун і Дмитро Пядишев, 1691 р. турки уклали договір зі Священною Римською імперією, за яким вони відмовилися від прав на Трансильванію. Леопольд I Габсбург цього року своїм указом приєднав князівство безпосередньо до імперії, відокремивши його землі від Угорщини [205, с. 235]. Монети, карбовані на монетному дворі в Нагібанії (м. Бая-Маре), здобувають популярність серед фальшивомонетників лише за правління імператора Священної Римської імперії Леопольда I Габсбурга (1658–1705).

Серед найбільш рідкісних прототипів для підроблення монет Трансильванії в грошовому обігу Центральної та Східної Європи можна назвати грош Габрієля Баторія (1608–1613), наразі в Україні такі знахідки нам не відомі (рис. 409).

Рис. 409

Фальшивий трансильванський грош
Габрієля Баторія (1608–1613).
GABR:D:G:SA:ROIM:ET:T [...]]
PAR [...] CO PRADV 1624 C-M-
Приватна колекція Валентина Санду (Румунія)

Список використаних джерел

- [1] Иннз Б. Подделки и мошенники, которые потрясли мир. Правда о самых великих обманах в истории. Харьков : Книжный клуб, 2006. 255 с.
- [2] Шуст Р., Шлапінський В. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на території Руського воєводства в XV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2002. Вип. 37(1). С. 95–102.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shust_Roman/Karbuвання_ta_rozpovsiudzhennia_falshyvoi_monety_na_terytoarii_Ruskoho_voievodstva_v_XV-XVII_st.pdf
- [3] Болгов В. В., Чепак В. П., Чепак Г. Д. Нумизматика: Рассказы о золотых, серебряных, медных монетах. Киев : [б.и.], 2006. 176 с.
- [4] Голиш Г. М. Основы нумизматики : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і випр. Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2006. 314 с.
- [5] Воронов Ю. П. Страницы истории денег. Новосибирск : Наука, 1986. 175 с.
- [6] Горнунг М. Б. Африканские «примитивные» деньги в музеях России. *Седьмая всероссийская нумизматическая конференция* : тез. докл. и сообщ. (Ярославль, 19–23 апр. 1999 г.). М., 1999. С. 79–80.
- [7] Федоров-Давыдов Г. А. Монеты – свидетели прошлого. М. : Издательство Москов. ун-та, 1985. 176 с.
- [8] Нечитайло В. В. Мини-каталог польско-литовских монет, обращавшихся на территории Украины XIV–XVIII вв. *Нумизматика і фалеристика*. 1997. № 3. С. 11–22.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nechytailo_Valerii/Kataloh_monet_Ukrainy_periodu_kozachchynu_XV-XVIII_st.pdf?
- [9] Luchian O., Buzdugan G., Oprescu C. Monede și bancnote românești. București : Sport-Turism, 1977. 429 p.
- [10] Нечитайло В. В. Каталог подільських, молдавських і валахських монет, що були в обігу на Україні у XIV–XVII ст. Київ : Huss, 2014. 112 с.
- [11] Нечитайло В. В. Мини-каталог польско-литовских монет, обращавшихся на территории Украины XIV–XVIII вв. *Нумизматика і фалеристика*. 1997. № 4. С. 9–11.
- [12] Шлапінський В. Чотири етапи діяльності монетного двору у Львові (1656–1663). *Львівські нумизматичні записки*. 2004. № 1. С. 18–31.
- [13] Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ : Наук. думка, 1986. 262 с.
- [14] Тоїчкін Д. В. Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження. Київ : Стило, 2007. 368 с.
- [15] Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Киев : Наук. думка, 1989. 232 с.
- [16] Потин В. М. Монеты. Клады. Коллекции: очерки нумизматики. СПб. : Искусство-СПб, 1993. 303 с.
- [17] Назаров В. А. Оригиналы, новоделы, подделки, фальшивки... *Пятнадцатая всероссийская нумизматическая конференция* : тез. докл. и сообщ. (Ростов-на-Дону, 20–25 апр. 2009 г.). М. : Нумизмат. лит., 2009. С. 296–298.
- [18] Михалевский Ф. И. Очерки истории денег и денежного обращения, деньги в феодальном хозяйстве. М. : ГосФинИздат, 1948. Т. I. 272 с.
- [19] Piniński J. Pojęcie monety fałszywej w Późnym Średniowieczu. *Wiadomości Numizmatyczne*. 1976. R. XX. Z. 4. S. 239–242.
- [20] Гулецкий Д. Фальшаванне манет Рэчы Паспалітай. *Банковський Вестник*. 2007. С. 66–69.
- [21] Демьянчук С. Г. О природе надчеканок на античных монетах. *Херсонесский сборник*. 1998. Вып. 9. С. 228–229.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/172725>
- [22] Пиворович В. Б. Монета Ольвии с фальшивой надчеканкой. *Історія. Ентографія. Культура. Нові дослідження* : тези Першої обл. наук. краєзнав. конф. Миколаїв, 1995. С. 48–49.
- [23] Варфоломеева Т. С. Средневековые кожаные кошельки. *Новгород и Новгородская земля, история и археология*. 1997. Вып. 11. С. 105–114.
- [24] Марков А. К. Клад немецких пфеннигов XI века, найденный в Гдовском уезде. СПб. : тип. В. Ф. Киршбаума (отд-ние), 1911. 7 с.
- [25] Гольдберг Т. Г., Постникова-Лосева М. М. Клеймение серебряных изделий в России в XVII – начале XVIII веков. Труды ГИМ. *Сборник статей по истории материальной культуры XVI–XIX веков*. 1941. Вып. 13. С. 3–82.
- [26] Нахорст-Бёес Э. Международная монетная система и Скандинавия. (1550–1650) : Резюме. *V Международный конгресс экономической истории* (Ленинград, 10–14 авг. 1970 г.). М. : [б.и.], 1970. 2 с.
- [27] Kasper R. Wizerwnk u Szacvnek Mynic Wszelakich Cvdzoziemskich, iako które w Koronie Polskiey brane u wydawane bydz maią. Krakow : Drukarnja Lazarzowa, 1600. 30 s.
- [28] Бойко-Гагарін А. С. Нумизматична спадщина Георга Агріколи. *Елисавет. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Історичні науки*. 2012. Вип. 1. С. 284–301.
- [29] Стукалова Т. Ю. «Белые вороны» Йозефа Майнерта. *Нумизматический Альманах*. 2009. № 2(36). С. 2–6.
- [30] Вермуш Г. Аферы с фальшивыми деньгами. Из истории подделки денежных знаков : пер. с нем. М. : Междунар. отношения, 1990. 224 с.
- [31] Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата : пер. с нем. М. : Радио и связь, 1982. 328 с.
- [32] Федосеев Н. Ф. Нумизмы поручика Сазонова. *Мир древностей*. 2006. № 1. С. 57.
- [33] Каталог монет України періоду козащини XV–XVIII ст. / авт.-упоряд. В. В. Нечитайло. Київ : Київ. кн.-журн. ф-ка, 2011. 64 с.
- [34] Лорд Б., Лорд Г. Д. Менеджмент в музейном деле : учеб. пособие / пер. с англ. Э. Н. Гусинского и Ю. И. Турчиновой ; под ред. А. Б. Голубовского. М. : Логос, 2002. 256 с.

- [35] Бойко-Гагарин А. С., Трифонова Н. А. Фальшивые монеты ушедшей эпохи в собрании Музея истории Киева. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2014. Вип. 23. С. 218–221.
- [36] Бойко-Гагарин А. С. Тогочасні підробки ісламських монет із колекції В. Грінковського у зібранні Національного музею історії України. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2017. Вип. 2. С. 187–195.
- [37] Масько И. Ф. К вопросу о фальсификации средств денежного обращения на территории Белоруссии в конце XV в. *Гомельщина: археология, история, памятники* : тез. Второй Гомельской обл. науч. конф. по ист. краеведению, 1991 г. Секция археологии и нумизматики. Гомель : [б.и.], 1991. С. 99–100.
- [38] Винар Б. Розвиток економічної думки в Київській Русі, IX–XII ст. *Український історик. Журнал Українського історичного товариства*. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1972. № 3–4(35–36). С. 24–37.
URL: http://history.org.ua/LiberUA/UkrIst3_1972/UkrIst3_1972.pdf
- [39] Трутовский В. К. Векша, веверица, бела. *Труды этнографо-археологического музея Первого Москов. гос. ун-та*. М., 1926.
- [40] Русь в IX–XI веках : археологическая панорама / отв. ред. Н. А. Макаров ; Институт археологии РАН. М. ; Вологда : Древности Севера, 2012. 496 с. : ил.
- [41] Шевцов А. О. Подражания византийским монетам с территории Гнёздовского археологического комплекса. *Восемнадцатая всероссийская нумизматическая конференция* : тез. докл. и сообщ. (Москва, Коломна, 20–25 апр. 2015 г.). М., 2015. С. 43–45.
- [42] Жарко В. Скарб фальшивих гістаменонів і платіжних зливків з Городецького району Львівської області. *Актуальні проблеми нумизматики у системі спеціальних галузей історичної науки* : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Кіровоград, Київ, Переяслав-Хмельницький, 5–6 листоп. 2015 р.). Кіровоград ; Київ ; Переяслав-Хмельницький. 2015. С. 28–31.
URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Aktualni_problemy_numizmatyky_u_systemi_spetsialnykh_hалуzei_istorychnoi_nauky_tezy_dopovidei_III_mi.pdf
- [43] Bogucki M. Coin finds in Viking Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the “Prussian phenomenon”. *Money circulation in Antiquity the Middle Ages and the Modern Times. Time, range, intensity* : International Symposium on the 50th Anniversary of Wiadomosci Numizmatyczne (Warsaw, 13–14 October 2006). Warsaw ; Krakow : Avalon, 2007. P. 79–108.
URL: <https://www.academia.edu/485476>
- [44] Георгиев П. Абасидско златно фуре от района на Плиска. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. София, 2012. № 8. С. 73–84.
- [45] Кропоткин В. В. Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье. *Berichte über den II Internationalen Kongress für Slawische Archäologie* : Band 3 / eds. by Herrmann J., Otto K. (Berlin, 24–28 August 1970). Berlin ; Boston : De Gruyter, 1973. P. 441–450.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783112535141-063>
- [46] Гарбуз Б. Б. Реконструкція київського скарбу саманідських дірхемів. *Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекцій Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України* : темат. зб. наук. пр. Київ : Національний музей історії України. 1993. С. 74–83.
URL: <https://www.academia.edu/28367720>
- [47] Brakteaten der Stauferzeit 1138–1254. Frankfurt am Main : Deutsche Bundesbank, 1977.
URL: <https://www.bundesbank.de/de/startseite/1977-brakteaten-der-stauferzeit-1138-1254-607764>
- [48] Mankowski W. Falszywe monety Polskie : Poznan, 1930. 95 s.
- [49] Kiersnowski R. Skarb monet wczesnosredniowiecznych z Kamienia Pomorskiego. *Materialy Zachodnio-Pomorskie*. 1959. T. V. P. 187–218.
- [50] Grodecki R. O falszerzach monet w Polsce sredniowiecznej. *Wiadomosci Numizmatyczno-Archeologiczne*. 1919. S. 42–43.
- [51] Sejbal J. Znalezisko falszywych monet polskich z Suczan (Czechoslowacja). *Wiadomosci Numizmatyczne*. 1958. T. 2. Nr 3. S. 15–17.
- [52] Bogucki M. Forged coins in early medieval Poland. *Wiadomosci Numizmatyczne. Polish Numismatic News*. 2008. R. LII. Z. 2(186). P. 209–236.
URL: https://journals.pan.pl/Content/118349/PDF/06_Bogucki.pdf
- [53] Чацкий Ф. О польских и литовских монетах. Чернигов : Губернская типография, 1883. 39 с.
- [54] Tabaczyński S. Zagadnienia klasyfikacji wczesnośredniowiecznych znalezisk pieniądza kruszcowego w Polsce. *Wiadomości Numizmatyczne*. 1959. T. 3. S. 41–47.
- [55] Кулешов С. Наслідкування європейським денаріям VIII–XI століть як об'єкт нумізматичного дослідження. *Наукові записки української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 33. С. 22–31.
- [56] Suchodolski S. Moneta fałszywa w Polsce wczesnośredniowiecznej. *Falszerstwa i nasładownictwa monet* : XI Ogólnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Poznań, 1998. S. 37–47.
- [57] Zakrzewska-Kleczkowska J. Les fausses monnaies d'un trésor du XIe siècle découvert à Sochaczew (Pologne). *Proceedings of the International Numismatic Symposium* / eds. by I. Gedai, K. Biró-Sey. Budapest, 1980. S. 155–160.
- [58] Pininski J. Gdzie bito tzw. nasładownictwa lupawskie monet wczesnosredniowiecznych? *Falszerstwa i nasładownictwa monet* : XI Ogólnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Poznan : Wydawnictwo Z. Bartkowiak, 1998. S. 49–59.

- [59] Paszkiewicz B. The Pomeranian imitative coinage and the recent discoveries in Gdansk. *FS Peter Ilisch*. 2012. P. 127–142.
- [60] Харлашов Б. Н. Некоторые итоги раскопок на Завеличье. *Археологическое изучение Пскова*. 1994. Вып. 2. С. 44–76.
- [61] Potin V. M. Numismatische Chronologie und Dendrochronologie im Licht der Novgoroder Ausgrabungen. *Hamburger Beiträge zur Numismatik*. 1982. No 27/29. P. 59–62.
- [62] Кулешов С. Г. Находки «скандинавских подражаний» монетам английского короля Этельреда II на территории Украины. *Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII–XI вв.* : материалы докл. и сообщ. междунар. нумизмат. конф. (Старая Ладога, 18–20 апр. 2014 г.). СПб., 2014. С. 194–201.
- [63] Кулешов С., Бойко-Гагарин А. Знахідки фальшивих денаріїв англійського короля Етельреда II на території України. *Пам'ятки: археографічний щорічник* : Державна архів. служба України, УНДІАСД, Київ, 2013. Т. 14. С. 163–167.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pam_2013_14_17
- [64] Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII веков. Рига : Знание, 1988. 101 с.
- [65] Козубовский Г. А. О медных гривнах. *Тринадцатая всероссийская нумизматическая конференция* : тез. докл. и сообщ. (Москва, 11–15 апр. 2005 г.). М. : Альфа-Принт, 2005. С. 104–105.
- [66] Хухарев В. В. Обращение фальшивых монет в Тверском крае. *Шестая всероссийская нумизматическая конференция* : тез. докл. и сообщ. (Санкт-Петербург, 20–25 апр. 1998 г.). СПб. : Государственный Эрмитаж, 1998. С. 134–135.
- [67] Тарлаковский Л. С. О поддельной полтине новгородского типа. *Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII–XI вв.* : материалы докл. и сообщ. междунар. нумизмат. конф. (Старая Ладога, 18–20 апр. 2014 г.). СПб., 2014. С. 247–250.
- [68] Бойко-Гагарин А. С. К вопросу о фальсификатах денежно-весовых слитков гривен в Киевской Руси. *Нумизматика і фалеристика*. 2015. № 3(75). С. 18–19.
- [69] Бойко-Гагарин А. С., Корпусова І. В. Монетно-вагові зливки гривні та їх тогочасні підробки з колекції Одеського археологічного музею. *Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея*. 2017. № III. С. 120–132.
- [70] Крыжанивский А. Л. Новые находки пражских грошей на землях Украины. *Деньги, Экономика и Общество* : тез. междунар. нумизмат. симп. (Кошице, 16–19 мая 2013 г.). Кошице, 2013. С. 44–45.
- [71] Гуменюк А. Невідома монета. *Львівські нумизматичні записки*. 2007–2008. № 4–5. С. 43.
- [72] Огуй О. Монетні знахідки на Буковині. Системно-квантитативне зіставлення. 2-ге вид. Чернівці : Рута, 2008. 256 с.
- [73] Гісцова Л. З., Котляр М. Ф. Фальшивомонетники в Полтавському полку на початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1970. № 9. С. 105–109.
- [74] Remecas E. Paskutinės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos. *Pinigų studijos*. Vilnius, 2005. T. 9. Nr 3. S. 60–70.
- [75] Бойко-Гагарин А. С. Фальшивые монеты в денежном обращении южных земель ВКЛ во время правления князя Витовта Кейстутовича и технологии их производства (Forged Coins in the Monetary Circulation of the Southern Lands of the Grand Duchy of Lithuania Under Vytautas's Rule and Their Production Techniques). *Нумизматические коллекции: наследие исторической Литвы и связанных с ней стран – открытия для просвещения и науки* : тез. докл. междунар. нумизмат. конф. (Вильнюс, 23–25 мая 2012 г.). Вильнюс : Национальный музей Литвы, 2012. С. 164–168.
- [76] Tyszkiewicz E. O kilku nowo odkrytych monetach litewskich. *Atheneum*. 1845. T. 4. S. 5–22.
- [77] Грималаускайте Д., Синчук И. Монеты Великого княжества Литовского времени Казимира (1440–1492) по материалам Национального музея Литвы. *Средневековая нумизматика Восточной Европы*. 2007. Вып. 2. С. 174–208.
- [78] Коцур Г. Фальшиві литовські монети князя Олександра Ягелона та технології їх виробництва 1492–1506 рр. (на прикладі знахідок на українських землях). *Часопис української історії*. 2014. Вип. 28. С. 33–37.
- [79] Kopiccki E. Monety Wielkiego Ksiestwa Litewskiego: 1387–1707. Warszawa : Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, 2005. 183 s.
URL: <https://www.worldcat.org/title/255259396>
- [80] Гулецькі Д. Помнікі праці майстроу Віленскае мынцы пачатку XVI стагоддзя: аспекты вытворчасці. *Банкаўскі вестнік*. 2006. № 4. С. 34–41.
- [81] Ластовський В. З приводу фальшування литовських півгрошей Остафієм Дашковичем. *Наукові записки з української історії*. 2013. Вип. 33. С. 104–107.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2013_33_18
- [82] Грималаускайте Д. Монетный двор Вильнюса 1565–1571. *Mennice Miedzy Baltykiem a morzem Czarnym – wspolnota dziejow* : materialy III Miedzynarodowej konferencji numizmatycznej (Supraśl, 10–12 lut. 1998). Warszawa, 1998. P. 113–117.
- [83] Безпалько В. В. Назви монетних номіналів у повсякденних практиках населення Волині останньої третини XVI ст.: нові відкриття. *Расмір: Східна нумизматика* : зб. наук. пр. II Міжнар. наук. конф. (9–11 серп. 2012 р.). Київ, 2015. С. 75–82.
- [84] Безпалько В., Лукашов Д. Скарб початку XVII ст. із с. Тетерівське Київської обл. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 171–175.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/40518>

- [85] Крук А. Знахідка монет із підробленими литовськими півгрошами Сигізмунда II Августа з XVI ст. *Львівські нумізматичні записки*. 2011–2012. № 8–9. С. 61.
- [86] Kvizikevicius L. Falschgeld und dessen Funde in Litauen zwischen dem 13. und 17. Jahrhundert. *XII Internationaler Numismatischer Kongress. Berlin, 1997*: Herausgegeben von Bern Kluge und Bernhard Weisser. Berlin, 2000. Akten II. S. 1164.
- [87] Савченко Д. А. Охрана политического строя и безопасности государства от преступных посягательств по Литовскому статуту 1566 г. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2013. № 4(10). С. 22–35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ohrana-politicheskogo-stroya-i-bezopasnosti-gosudarstva-ot-prestupnyh-po-syagatelstv-po-litovskomu-statutu-1566-g>
- [88] Карач А. О фальшивом литовском трѣхгрошовике 1563 г. *Актуальні проблеми нумізматик у системі спеціальних галузей історичної науки*: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Кіровоград, Київ, Переяслав-Хмельницький, 5–6 листоп. 2015 р.). Кіровоград; Київ; Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 52–53.
- [89] Sajauskas S., Kaubrys D. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės numizmatika. Vilnius, 1993. 453 p.
- [90] Ivanauskas E. Lithuanian counters of 1546–1615. Kaunas, 2014. P. 59.
- [91] Бойко-Гагарин А. С. О фальсификатах редких литовских грошей короля Сигизмунда III Вазы: *Al XIV-lea simpozion de numismatică. Dedicat aniversării a 20-a leului moldovenesc*: programul și rezumatele comunicărilor (Chișinău, 25–29 sept. 2013). Chișinău: Bons Offices, 2013. P. 42–43. URL: https://www.academia.edu/52492476/Al_XIV_lea_Simpozion_de_numismatic%C4%83_dedicat_anivers%C4%83_rii_a_20_a_a_leului_moldovenesc_Programul_%C8%99i_rezumatele_comunic%C4%83_rilor_Chi%C8%99in%C4%83u_25_29_septembrie_2013_full_text
- [92] Рузас В. Монеты Великого княжества Литовского в Музее денег Банка Литвы. *Банкаўскі веснік*. 2012. № 7. С. 3–8.
- [93] Гулецкий Д. Организованное производство подделок – подражаний троякам Виленского монетного двора на рубеже XVI–XVII веков. *Numizmatika 7–8. Metrastis 2006–2007*. Vilnius, 2007. S. 9–14.
- [94] Wnek K. Wielkie afery z mala moneta. Falszowanie na wielka skale miedzianych szelagow Jana Kazimierza w drugiej polowie XVII wieku. *Biuletyn Numizmatyczny*. 2013. Nr 3(371). S. 171–188.
- [95] Жебраускас А. Нетипичные медные шиллинги Яна II Казимира Вазы (1648–1668). *Банковский вестник*. 2014. С. 28–34.
- [96] Kopicki E. Pustrowany skorowidz pieniedzy Polskich i z Polska zwiazanych. Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, Zarząd Główny, 1995.
- [97] Куклик Б., Филиппов К. Медные шеляги полевого гетмана Винцента Гонсевского великого подскарбия литовского. *Банковский вестник*. 2006. № 4(33). С. 73–74.
- [98] Смирнова Е. П. Фальшивомонетчики в Вильнюсе и Тракае во второй половине XVII в. *Тринадцатая всероссийская нумизматическая конференция*: тез. докл. и сообщ. (Москва, 11–15 апр. 2005 г.). М.: Альфа-Принт, 2005. 240 с.
- [99] Квизикявичус Л. Фальшивомонетчики в Вильнюсе и Тракае во второй половине XVII в. *Нумизматический сборник*. М., 2006. № 13. С. 77–80.
- [100] Бойко-Гагарин А. С. Особливості фальшування монет на Волині у XVI–XVII століттях. *Львівські нумізматичні записки*. 2014–2015. Ч. 11–12. С. 25–27.
- [101] Kałkowski T. Tysiąc lat monety Polskiej. Kraków: Wydawnictwo Literackie: Wyd. drugie, powiększone, 1974. 489 s., il.
- [102] Mikołajczyk A. Z dziejów odkryć numizmatycznych w Polsce. Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, 1985. 112 s., fot. cz.-b. 104.
- [103] Pininski J. Znaleziska fałszywych monet z Polski późnosredniowiecznej. *Psucie pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne*: materiały z VII Międzynarodowej konferencji Numizmatycznej (Białystok – Augustów, 7–10 września 2006). Warszawa, 2006. S. 60.
- [104] Абызова Е. А., Рябцева С. С. Изделия и инструментарий ювелиров из золотоордынских центров Карпато-Поднестровья. *Древнее Причерноморье*. 2006. Вып. VII. С. 8–13. URL: https://www.academia.edu/39903913/%D0%94%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B5_%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B5_%D0%92%D1%8B%D0%BF_VII_2006
- [105] Janocha H. Mennica fałszerska na zamku w Starym Drawsku. *Mennica Między Bałtykiem a morzem Czarnym – wspólnota dziejów*: materiały z III Międzynarodowej konferencji Numizmatycznej (10–12 września 1998). Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, Zarząd Główny, 1998. S. 41–47.
- [106] Kiersnowski R. Barwald: jeszcze jedna mennica fałszerska z XV w. *Wiadomości Numizmatyczne*. Warszawa, 1975. T. 19. Nr 1(71). S. 1–13.
- [107] Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період. Ч. 2: 1475–1585 рр. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2010. 304 с.
- [108] Kubiak S. Skarb z XV w. z Czernej, pow. Chrzanow. *Wiadomości Numizmatyczne*. Warszawa, 1973. T. 17. Nr 1(63). S. 47–49.
- [109] Шуст Р., Петегірич В. Нумізматичні пам'ятки середньовічного Львова (монетні знахідки, виявлені під час археологічних досліджень у 1992 р.). *Львівські нумізматичні записки*. 2006. № 3. С. 43–48.

- [110] Mankowski H. Falszywe monety Polskie : Reprint wydania 1930 roku dodaną pracą Karola Beyera pt. O numizmatach polskich podrobionych lub zmyślonych w nowszych czasach, klasyczna praca dotycząca XIX-wiecznych fałszerstw mone. Warszawa, 1973. 120 s. + 10 tab.
- [111] Dutkowski J., Suchanek A. Corpvs nvmrm civitatis Elbingensis. Gdansk, 2003. 304 s.
- [112] Бойко-Гагарин А. С. О фальшивом третьяке Сигизмунда I Старого. *Банкаўскі веснік*. 2016. № 1(630). С. 33.
URL: https://www.academia.edu/25814848/%D0%9E_%D1%84%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BC_%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BA%D0%B5_%D0%A1%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0_%D0%86_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE_About_the_forgery_of_trzeciak_of_the_Sigismund_the_Old
- [113] Boiko-Gagarin A. O fałszerstwie groszy Zygmunta Starego (w latach 1506–1548) Gdanskiej mennicy. *Gdanskie Zeszyty Numizmatyczne*. 2015. Nr 136. S. 25–27.
URL: https://www.academia.edu/11826111/O_fałszerstwie_groszy_Zygmunta_Starego_w_latach_1506_1548_Gdansk_kiej_mennicy_About_the_forgeries_of_the_groats_of_the_Sigismund_I_the_Old_in_the_years_1506_1548_of_the_Gdansk_mint?ri_id=344467
- [114] Duksa Z. Nasladownictwo trojaka ryskiego Stefana Batorego bite w Raguse. *Biuletyn Numizmatyczny*. 1973. Nr 8(86). S. 154–155.
- [115] Кобринец В. А. Документы Могилевского магистрата последней четверти XVI в. о «деньгах московских». *Зборник наукових паведамлень і артыкулаў*. 2014. Вып. 12. С. 148–160.
- [116] Торги́вля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / АН УРСР. Археограф. комісія та ін. ; В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко (упоряд.) ; М. Ф. Котляр (відп. ред.). Київ : Наук. думка, 1990. 408 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yakovenko_Natalia/Torhivlia_na_Ukraini_XIV_seredyna_XVII_stolittia_Volyn_i_Naddnyprianschyna/
- [117] Gumowski M. Mennica Bydgoska. Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Rocznik 58 za rok 1953. Zeszyt 2. Torun ; Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1955. 291 s.
URL: <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/14846/edition/26288?language=pl>
- [118] Tyszkiewicz J. Podrecznik numizmatyczny zawierający. Ceny amatorskie monet polskich od 1506 roku do 1795 roku. Warszawa : P.W.I. Com-Tour S.A., 1995. 76 s.
- [119] Kopicki E. Monety Zygmunta III Waza. Szczecin : Nefryt, 2007. 330 s.
- [120] Kopicki E. Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polska związanych. W IX t. T. II. 1506–1632. Warszawa : PTAiN, 1976. 186 s.
- [121] Зразок З. О. Монетні скарби першої половини XVII ст. з території Правобережної України (сучасна територія Київської та Житомирської областей) в нумізматичній збірці НМІУ. *Тематичний збірник наукових праць «Національному музею історії України – 110»*. Київ, 2009. Ч. 1. С. 158–168.
URL: https://www.academia.edu/28980211/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D1%8E_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_110_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8C_%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_1_2009_
- [122] Котляр М. Ф. Прошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ : Наук. думка, 1971. 174 с.
- [123] Шалобудов В. Н. Находки монет на территории Богородицкой крепости. *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2002. 123–134 с.
- [124] Бойко-Гагарин А. С. Фальсификаты польских полтораков 1614 года с изображением орла. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Київ, 2014. Вып. 23. С. 207–211.
- [125] Пивоваров С. В. Дослідження старожитностей Хотина у 2002 році. *Зелена Буковина. Серія : Екологія і краєзнавство*. 2005. № 1–2. С. 245–253.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zelena_Bukovyna/2005_N01-02.pdf?
- [126] Iger T., Galus Z., Kondrat R., Kondrat M. Katalog trojaków polskich : Wydanie pierwsze. Warszawa : Warszawskie Centrum Numizmatyczne : Semafic, 2008. 330 s.
- [127] Чокану М. Коллекция монет со средневекового поселения у с. Тарасова. *Stratum Plus*. 2005–2009. № 6. С. 351–369.
URL: https://www.e-anthropology.com/Katalog/Istoria/STM_DWL_8yOH_VX850gvZbieQ.aspx
- [128] Бойко-Гагарин А. С. Высококачественная подделка тройка Сигизмунда III Вазы, чеканки Познани 1597 года. *Violity: Отдых и Путешествия*. 2014. № 2. С. 22–25.
- [129] Haljak G. Livonian coins XIII–XVIII century. Part II: Kingdoms. Tallin, 2011. 352 p.
- [130] Шалобудов В. М. Скарб фальшивих польських монет XVII ст. з с. Сокилка на Полтавщині. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2009. № 1. С. 100–101.
- [131] Крук А. Фальшиві тройки Сігізмунда III, що потрапляли у грошовий обіг на українських землях у XVII ст. *Львівські нумізматичні записки*. 2011–2012. № 8–9. С. 58–60.

- [132] Kuzmin A. M. Falszywy «szostak» Zygmunta III ze skarbu Oliwskiego. *Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne*. Gdynia, 1993. Nr 13. S. 21.
URL: http://ptngdansk.pl/wp-content/uploads/2022/07/GZN_13.pdf
- [133] Бойко-Гагарин А. С. Находка ожерелья с имитацией шестигрошевика чеканки г. Мальборка 1600 г. на Черкашине. *Нумизматика і фалеристика*. 2014. № 1(69). С. 8–9.
- [134] Бойко-Гагарин А. Новые данные о фальсификатах монет, изготовленных методом пайки пластин. *Нумизматика і фалеристика*. 2015. № 2(74). С. 16–17.
- [135] Шаталин И., Денисенко Ю., Пядышев Д. Орты Сигизмунда III Вазы. Минск, 2011.
- [136] Бойко-Гагарин А. С. Фальшивые орты Сигизмунда III Вазы, изготовленные методом пайки серебряных пластин. *Pieniadz i systemi monetarne. Wspolne dziedzictwo Europy : Studia i materialy X Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej (Augustow, 19–22 września 2012 r.)*. Warszawa, 2012. S. 165–170.
- [137] Zabinski Z. Kryszy monetarny w czasach Zygmunta III. *Wiadomosci Numizmatyczne*. 1976. T. 20. Nr 1(75). S. 1–13.
- [138] Бойко-Гагарин А. С., Шаталин И. С. Подделки ортов Сигизмунда III Вазы. *Орты Сигизмунда III Вазы*. Изд. 2-е перераб. и доп. Киев, 2013. С. 31–39.
URL: https://www.academia.edu/5195686/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8_%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%A1%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0_III_%D0%92%D0%B0%D0%B7%D1%8B_About_the_forgeries_of_the_1_4_thalers_of_the_Sigismund_III_Waza_
- [139] Пивоваров С. Монетні знахідки Хотинської фортеці. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 168–171.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/40517>
- [140] Гулецькі Д. Медзяны патоп. *Беларус*. 2009. № 557. Ч. VI. С. 1–6.
URL: <https://docs5.chomikuj.pl/347302118,PL,0,0,BY-PL-Hulecki-D.%2C-Miedziany-potop.pdf>
- [141] Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии : репр. вид. 1900 р. Київ : Стародавній світ, 2013. 130 с.
- [142] Dutkowski J. Contrasygnowane falszywe boratynki. *Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne*. Gdynia, 1997. Nr 30. S. 3–9.
- [143] Auction 15. Lot № 1088. *Poznanski Dom Aukcyjny & Podlaski Gabinet Numizmatyczny*. 2013. 19 January.
URL: <http://aukcja.pgnum.pl> (date of access: 06.06.2016)
- [144] Sikorski B. Pieniądz Zastępczy Majątków Ziemskich: katalog żetonów dominalnych. W 11 t. Piła, 1994–1998.
- [145] Гринкевич В. Частные деньги на территории современной Республики Беларусь (вторая половина XVIII в.). *Банкаўскі веснік*. 2012. № 7(552). С. 28–29.
URL: <https://moneymuseum.by/upload/iblock/bbd/w0cgslf299sbyf5b66k8w858yowmk7j7/2011-2.pdf>
- [146] Бойко-Гагарин А. С., Гринкевич В. И., Цвирко С. Л., Зайончковский Ю. В. Сводный каталог частных денег второй половины XVIII века в Восточной Европе. *Львівські нумизматичні записки*. 2014. № 10. С. 23–35.
- [147] Niemirycz W. Skarb boratynek z Przasnysza. *Wiadomosci Numizmatyczne*. 1973. T. 17. Nr 2(64). S. 87–112.
- [148] Бойко А. П. Географія монетного карбування на території України другої половини XVII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ : Наук. думка, 1994. Ч. 3. С. 139–158.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_A/Heohrafiia_monetnoho_karbuвання_na_terytorii_Ukrainy_druhoi_polovyny_XVII_st/
- [149] Рябцевич В. Н. Лысянковский и «Полтавский», Путивльский и Севский монетные дворы. *Mennice Miedzy Baltykiem a morzem Czarnym – wspolnota dziejow : materialy z III Międzynarodowej konferencji Numizmatycznej (10–12 września 1998)*. Warszawa : Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, Zarząd Główny, 1998. S. 175–186.
- [150] Яшова-Омельянчик Р. М. Лисянський скарб монет (Знахідка 1960 р.). *Музейні читання : тези доп. наук. конф. Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України (Київ, груд. 1994 р.)*. Київ, 1996. С. 12–15.
- [151] Зайцев В. В. К вопросу о монетах Богдана Хмельницкого. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны*. Мінск : БДУ, 2008. Вып. 4. С. 178–181.
URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/26309>
- [152] Строков А. Внимание, фальшивка! *Нумизматика і фалеристика*. 1998. № 2(6). С. 6.
- [153] Котляр М. Ф. Чи карбував Богдан Хмельницький свою монету? *Українська нумизматика і боністика*. 2000. № 1. С. 43–44.
- [154] Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Ч. 1. Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII ст. Т. 3. Очерки торговли и торгового капитализма Гетманщины в XVII–XVIII ст. Одесса : ГИУ, 1923. 192 с.
- [155] Крип'якевич І. П. Монети Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка. *Стара Україна*. 1924. № 1. С. 11.
- [156] Борщак І. Franco-Ukrainica XVII–XIX вв. *Стара Україна*. 1924. № 7–8. С. 114.
- [157] Шугаєвський В. До питання про грошовий обіг в Україні в XVII віці (Чи була в Україні власна монета?). *ЗІС ВУАН*. 1925. Т. 19. С. 55–61.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shuhaievskiy_Valentyn/Do_pytannia_pro_hroshovy_i_obih_na_Ukraini_v_XVII_vitsi_Chy_bula_na_Ukraini_vlasna_moneta7/

- [158] Петровський М. Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького? ЗІС ВУАН. 1925. Т. 19. С. 120–123.
- [159] Шуст Р. М. Що носили в гаманцях козаки війська Богдана Хмельницького. *Грошовий обіг та банківська справа в Україні: минуле та сучасність* : міжнар. практ. конф. (Львів, 14–15 трав. 2004). Львів, 2004. С. 213–221.
- [160] Buzdugan G., Luchian O., Oprescu C., Condurachi E. Monede si banknote Romanesti. Bucuresti, 1977. S. 85–86.
- [161] Нечитайло В. В. Українські монети Визвольної війни періоду 1648–1654 рр. та монети Петра Дорошенка періоду 1665–1676 рр. *Грошовий обіг та банківська справа в Україні: минуле та сучасність* : міжнар. практ. конф. (Львів, 14–15 трав. 2004 р.). Львів, 2004. С. 224–225.
- [162] Бойко-Гагарин А. С. К вопросу о возможности чеканки гетманом Богданом Хмельницким фальшивых монет. *VIII Богданівські читання* : матеріали Всеукр. наук. конф. з нагоди 419-річчя від дня народження гетьмана Богдана Хмельницького. Черкаси, 2014. С. 118–122.
- [163] Козубовський Г. А. Проблеми карбування українських монет під час гетьманування Івана Виговського: міф чи реальність? *Українська нумізмати́ка і боні́стика*. 2000. № 2. С. 64–72.
- [164] Mikołajczyk A. Obieg pieniądzy w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 1980. Nr 28. S. 7–159.
URL: https://bazhum.muzhp.pl/media//files/Acta_Archaeologica_Lodziensia/Acta_Archaeologica_Lodziensia-r1980-t-n28/Acta_Archaeologica_Lodziensia-r1980-t-n28-s7-159/Acta_Archaeologica_Lodziensia-r1980-t-n28-s7-159.pdf
- [165] Афанасьев И. Подделка монет и бумажных денег: как, кто и почему? Киев : Альтерпрес, 2007. 207 с. : ил.
- [166] Кабанець Є. П., Сирота В. В. Вивчення нумізмати́чного комплексу XVII ст. з ближніх печер Києво-Печерської лаври. *Музейні читання* : матеріали наук. конф. (Київ, 24 груд. 1999 р.). Київ, 2000. С. 172–176.
URL: http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/MuzChitannja_2000_za_1999.pdf
- [167] Соболева Н. А. Феномен пражского гроша в истории Великого княжества Литовского. *Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы* : тезисы докл. (Вильнюс, 26–28 апр. 2006 г.). Вильнюс, 2006. С. 304–307.
- [168] Бойко-Гагарин А. С. Фальсифікат пражского гроша Карла I (IV) Люксембурга (1346–1378), виготовлений шляхом нанесення срібної фольги [The counterfeit Prague groat of Charles I (IV) of Luxembourg (1346–1378) produced by overlaying of the silver foil]. *Переяславський літопис* : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. № 7. С. 119–120.
- [169] Козубовський Г. А. Находки монет XIV–XV ст. на территории Киева. Киев : АН УССР, 1991. 27 с.
- [170] Берга Т. Пражские гроши и монеты Великого княжества Литовского в археологических памятниках Латвии (14 – первая половина 16 в.). *Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы* : тез. докл. (Вильнюс, 26–28 апр. 2006 г.). Вильнюс, 2006. С. 296.
- [171] Katz V. Kontramarku na pražských groších. Praha : Numismatická společnost československá, 1927. 56 s. 2 tab., 1 mapa.
- [172] Castelin K. Kontramarky prazskych grosu. *Numizmaticke listy*. 1962. No 7. S. 71–94.
- [173] Budaj M., Richtera L., Jankovič P., Zmrzlý M., Másilko J. Dobové falzum uhorského anonymného denára typu Huszár 167. *Denarius, Numizmaticky Casopis*. 2014. No 4. S. 46–58.
URL: https://www.academia.edu/13879479/Budaj_M_Richtera_L_Jankovič_P_Zmrzlý_M_Másilko_J_Dobové_falzum_uhorského_anonymného_denára_typu_Huszár_167_In_Denarius_2014_%C4%8D_4_46_58
- [174] Hunka J., Budaj M. Nález fenigov a ich uhorských napodobenín z 13.–14. storočia z oblasti Senec-Boldog. *Zbornik Slovenskeho narodneho muzea*. 2013. Historia 50. S. 129–142.
URL: https://www.academia.edu/7096492/HUNKA_J_BUDAJ_M_Nález_fenigov_a_ich_uhorských_napodobenín_z_13_14_storočia_z_oblasti_Senec-Boldog_The_Find_of_Pfennings_and_Their_Hungarian_Imitations_from_13th_and_14th_Century_in_Senec-Boldog_territory_Summary_Zbornik_Slovenskeho_narodneho_muzea_2013_s_129_142
- [175] Huszár L. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. München : Battenberg, 1979. 365 p.
- [176] Velter A.-M. Date privitoare la un tezaur din sec. al XV-lea descoperit la Turda. *Cercetari Numismatice*. 1978. V. I. S. 32–41.
URL: <https://www.cercetarinumismatice.ro/?articol=61842-date-privitoare-la-un-tezaur-din-secolul-al-xv-lea-descoperit-la-turda-donnees-concernant-un-tresor-du-xve-siecle-decouvert-a-turda>
- [177] Anghel G. O ștanță medievală pentru bățut monede descoperită în cetatea de la Piatra Craivii <A Piatra Craivii vârbăan talált kőzepekori penzverő >. *Studii și Comunicări. Muzeul Bruckenthal. Arheologie-Istorie*. 1974. No 18. P. 151–155.
- [178] Muntean T. A coin hoard from the time of Sigismund of Luxemburg in the collection of the “Ioan Raica” Municipal Museum in Sebeș. *Terra Sebvș*. 2011. No 3. S. 271–337.
URL: https://www.cclbsebes.ro/docs/Sebus_3_2011/11_TMuntean.pdf
- [179] Gyulai P., Pap F., Palko A. Atelier de falsuri monetare în cetatea Lita. *Acta Musei Napocensis*. 1983. No XX. S. 521–525.
URL: <https://biblioteca-digitala.ro/?articol=103804-atelier-de-falsuri-monetare-in-cetatea-lita--acta-musei-napocensis-actamn-muzeul-national-de-istorie-a-transilvaniei--xx-1983>

- [180] Budaj M., Richtera L., Jankovič P., Zmrzlý M., Svec A. Prvé denáre Zigmunda Luxemburského a problematika falšovania mincí v tomto období – eds analýza pocínovaného dobového falza denára h 576. *Folia Numismatika*. 2013. No 21/7. S. 3–13.
- [181] Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період. Ч. 1 : 1370–1475 pp. Чернівці : Чернів. нац. ун-т. 2009. 280 с.
- [182] Laszlo K. Ismerjük meg a numizmatikat (Penzek – ermek – gyűjtők). Budapest : Gondolat, 1984. 340 s.
- [183] Boico-Gagarin A. Noutati despre contrafacerile de dinari Maghiari din 1555. *Stefan cel Mare si Stefan si Brasovul* : Resumatele comunicariilor al II-lea Congres International de Numismatica (Brasov, 19–20 septembrie 2014). Brasov, 2014. S. 57–59.
- [184] Єсін П. М., Огуй О. Д. Скарб середньовічних монет XVII ст. з м. Чернівців. *Питання історії України*. Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 62–64.
- [185] Boiko-Gagarin A. Some forgeries of the Leopold I Habsburg Kreuzer coins (1657–1705) found in Transcarpathia and Bucovina. *Studii si cercetari de numismatica*. 2013. No (IV)XVI. P. 191–194.
URL: [https://old.nmiu.org/images/pdf/naukovi/boiko-gagarin/Some_forgeries_of_the_Leopold_I_Habsburg_Kreuzer_coins\(1657-1705\)_found_in_transcarpathia_and_bucovina.pdf](https://old.nmiu.org/images/pdf/naukovi/boiko-gagarin/Some_forgeries_of_the_Leopold_I_Habsburg_Kreuzer_coins(1657-1705)_found_in_transcarpathia_and_bucovina.pdf)
- [186] Сванидзе А. А. Человек XVII столетия. Ч. 2: Король Густав II Адольф, реформатор и полководец, на фоне Швеции и династии Ваза / под ред. А. А. Сванидзе, В. А. Ведюшкина. М. : ИВИ РАН, 2005. С. 19–43.
- [187] Бойко-Гагарін А. С. Фальшивий ризький драйпелькер Густава Адольфа 1622 року. *Львівські нумізматичні записки*. 2014–2015. Ч. 11–12. С. 21–22.
URL: https://www.academia.edu/32147573/%D0%A4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B5%D1%80_%D0%93%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%90%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%84%D0%B0_1622_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83_The_forgery_of_the_Riga_dreipelker_of_Gustav_Adolf_of_the_year_1622
- [188] Бойко-Гагарін А. С. Група ідентичних фальшивих шведських солідів XVII ст. зі знахідок Черкаської області. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2016. Вип. 25. С. 133–137.
- [189] Куштан Д. П. Нові дослідження посаду Черкаського замку. *Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні*. 2004. Вип. 13. С. 19–22.
- [190] Староверов Д. А. Загадка рижского солида 1638 г. с «нарядной монограммой». *Восемнадцатая всероссийская нумизматическая конференция* : тез. докл. и сообщ. (Москва, Коломна, 20–25 апр. 2015 г.). М., 2015. С. 118–120.
- [191] Ahlström B., Almer Y., Hemmingsson B. Sveriges mynt 1521–1977. The coinage of Sweden. Stockholm, 1976. 325 p.
- [192] Boldureanu A., Vacumenco-Pirnau L. Un lot de monede medievale si moderne descoperit la Catatea Albă. *Observatii preliminare. Arheologia Moldovei*. 2011. No XXXIV. S. 221–245.
URL: https://arheologiamoldovei.ro/wp-content/uploads/2021/12/AM_34_012.pdf
- [193] Бойко-Гагарин А. С. Особенности топографии фальшивых монет XIV–XVII века на территории Буковины и Бессарабии. *Al XV-lea simpozion de numismatică* : programul și rezumatele comunicărilor (Chișinău, 29–30 octombrie 2015). Chișinău, 2015. P. 21–22.
- [194] Огуй О. Д. Монетні знахідки на Буковині. Системно-квантитативне зіставлення. 2-ге вид. Чернівці : Рута, 2008. 256 с.
- [195] Constantinescu B., Bugoi R., Oberländer-Tarnoveanu E., Parvan K. Medieval silver coins analyses by PIXE and ED-XRF techniques. *Romanian Journal of Physics*. 2009. Vol. 54. Nos. 5–6. S. 481–490.
URL: https://www.researchgate.net/publication/268200792_Medieval_silver_coins_analyses_by_pixe_and_ED-XRF_techniques
- [196] Foit G. Suceava – centru de interes major pentru numismatica medievala a Moldovei. *Suceava: Anuarul muzeului judetean*. 1981. Vol. 8. P. 47–84.
- [197] Mikołajczyk A. Falszerska mennica w Suczawie. *Wiadomości Numizmatyczne*. 1980. R. XXIV. Z. 4. S. 197–224.
- [198] Огуй О. Фальшування монет-домніц на Сучавській монетарні у XVII ст. *Psucie pieniadza w Europie Srodkowo-Wschodniej od antyku po czasy wspolczesne* : materialy z VII Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej (Białystok, Augustow, 7–10 wrzesnia 2006). Warszawa, 2006. S. 152–162.
- [199] Пивоваров С. В., Чеховський І. Г. Сучавські підробки. Довідник з історії України (А–Я) : посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / за заг. ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. 2-ге вид., доопрац. і допов. Київ : Генеза, 2002. 1135 с.
URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001314
- [200] Romstorfer C. A. Das alte Farstenschloss in Suczawa. *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums*. Czernowitz : Croop, 1901. No 9. S. 115.
- [201] Огуй А., Пивоваров С. Подделывание билонных монет на Сучавском монетном дворе в XVII в. *Numizmatica 21*. Bratislava, 2006. S. 149–157.
- [202] Бойко-Гагарін А. С. Фальсифікат з епохи трансильванського талера Сигізмунда Баторія. *Львівські нумізматичні записки*. 2009–2010. № 6–7. С. 39–41.

URL: https://www.academia.edu/5195505/%D0%A4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%82_%D0%B7_%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%B8_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0_%D0%A1%D0%B8%D0%B3%D1%96%D0%B7%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0_%D0%91%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_Counterfeit_of_the_Transylvanian_thaler_of_Sigismund_Bathory_?f_r=452395

- [203] Нудельман А. А. Топография кладов и находок единичных монет. Кишинев, 1976. 196 с.
- [204] Бойко-Гагарин А. С. О фальсификатах трансильванских грошей князя Габриэля Батория (1608–1613). *Другія науковья читанні пам'яті професора Валянціна Наумовича Рабцєвича (1934–2008)* : тез. докл. (Мінск, Нясвіж, 26–28 листопада 2014). С. 37–39.
- [205] Махун С. Г., Пядышев Д. А. Монета талер. История, стиль, легенды, искусство граверов, портреты великих. Киев : Украинская академия геральдики, товарного знака и логотипа, 2014. 408 с.

Далі буде
(Переклад Л. О. Дубягиної)